

בחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

הכינוס הארצי העשירי לידיעת הארץ

"פלשת ויהודה"

הכינוס העשירי לידיעת הארץ נערך בימי א'—ד' של חול-המועד סוכות תשס"ז (13—16 בספטמבר 1954) באשקלון, והיה מיוחד לנושא "פלשת ויהודה". השתתפו בו בכינוס כ-800 איש מחבריה ואוהדיה של החברה מכל קצות הארץ, ובעזרתה של המועצה המקומית של אשקלון עלתה בידה של החברה להתגבר על כל הקשיים שבאכסון וכלכלה של המון-עם רב כזה וארגון השתתפותם של כל הבאים בהרצאות ובחוגי העיון של הכינוס.

ההרצאות נערכו באולם בית העם של אפרירד במרכזו של אשקלון החדשה. במעמד חגיגי של נשיא המדינה מר י. בן-צבאי, ראש הממשלה מר מ. שרת, יו"ר הכנסת מר שפרינצק, יו"ר הסוכנות בפועל מר ז. שזר, שרי ממשלה ושאר אישי צבור מרובים שבאו מן הארץ ומחוץ לארץ, פתח פרופ' ב. מזר את הכינוס ואמר בתוך שאר דבריו:

בגאון ובשמחה נתכנסנו היום לאשקלון העתיקה המתחדשת והולכת. כינוסנו הוא העשירי לידיעת הארץ. שנים אחדות לפני מלחמת השחרור הונחה בירושלים אבן היסוד למסורת הכינוסים והיא שרירה וקיימת. משימתם וייעודם לעודד ולקדם את מחקר ארץ-ישראל ועתיקותיה, לבקש פתרונים לבעיות מדעיות, לקרב את השינוי המדעי לציבור הרחב, לקרב את העבר הגדול שלנו אל ההווה, להדק את הקשר בין העם וארצו, לחזק את ההכרה שחקר הארץ כמדע חופשי צומח, מתפתח ושואב ממקורות ראשונים ומגילויים חדשים. החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה רושמת בגאוה ובסיפוק רב השיגים חשובים שהשיגה גם בתחום המחקר והפרסומים וגם בטיפול הפצתה של ידיעת הארץ ברבים. ערב הכינוס הזה הוציאה החברה ארבעה פרסומים חשובים, ורק לפני זמן קצר בלבד סיימה את עונת החפירות השישית בבית שערם הברוכה בתוצאותיה. תוך סיפוק ואמון מלא בכוח היצירה המפעם בלב החברה והאנשים הנושאים בעול הפעולות, הנני פותח את הכינוס הזה. אבקש את הנאספים שיואילו לכבד בקיימת את חברי מועצת החברה וחברים ותיקים שהלכו מאתנו בשנה האחרונה, והם הפרופ' שמחה אסף, ד"ר אפרים הראובני, החבר הנאמן של החברה ב"צ ישראלי, החבר הותיק ד"ר ד. סנטור והחוקר הדגול הנרי פרנקפורט, זכר כולם לברכה.

נשיא החברה הפרופ' מאיר, השווה בחוץ-לארץ בקש ממני להביא את ברכות לכינוס זה, ועלי להודיע בצער רב שזו הפעם הראשונה בקורות כינוסינו נפקד בנשיא אות מקומו של חברנו היקר פרופ' שובה מסיבת מחלתו. נאחל לו החלמה מהירה. לבסוף — תודתנו הנאמנה למועצת אשקלון על הכנסת האורחים הנאה. כשאנו יושבים

כאן בעיר אשקלון ובגניה עולים בזכרוננו דברי הנביא צפניה "והיה חבל לשארית בית יהודה עליהם ירעון בבתי אשקלון בערב ירבצון כי יפקדם ה' אלהים ושב שבותם".

כב' נשיא המדינה מר יצחק בן-צבי שבא להשתתף בכינוס, אמר בתוך שאר דבריו:

חברה זו, שיש לי הכבוד להמנות עם חבריה ומיסדיה, עמדה על הסוד איך לקרב את העם אל מחקר המולדת. היא מצאה את הדרך לפופולריות בלא שוויתרה על הרמה המדעית. היא מקיימת את כינוסיה בכל שנה במקום חדש, ועל ידי כך היא מקנה לחבריה את ידיעת הארץ לא רק בכוח הדיבור והשמיעה אלא גם בכוח הביקור והראייה. בשנים האחרונות מתקיימים הכינוסים ברחבי המולדת, בתחומים שהיו בחינת "גן נעול מעיין התום" ליישוב היהודי, ועם קום המדינה שבו ונפתחו לבניה בוגיה. אני משתמש בהזדמנות זו כדי לברך את אשקלון היהודית. את עיר התאומים אשקלון ומגדל אשקלון, את מיסדי העיר העברית החדשה על חורבות העיר הפלשתית היווניות העתיקה. ידיעת הארץ, אשר לה מקדישה החברה את מיטב מאמציה, היא צורך הכרחי לכל אדם הרוצה להבין את ספר הספרים ואת דברי ימי עמו מאז ועד היום. ידיעת טבעה של הארץ, הדומם, הצומח והחי שלה, מאחדת ומלכדת את כל בני האומה ומגבירה את ההכרה הלאומית. בכינוס תשמעו על תולדות חבל ארץ זה, על מלחמת דורות בפלשתים שנמשכה קרוב ל-400 שנה, עד שהצליחו בני ישראל להתגבר עליהם בימי דוד, על מאבק החשמונאים בצאצאי הפלשתים על גורלה של שארית ישראל אחר החורבן. מן הסנהדרין של יבנה ועד ליישובה של עזה העות'ר מאנית, ואחרון אחרון על כיבושו של חוף ים פלשתים במלחמת העצמאות שלנו והחזרת העטרה לישנה.

מר ש. ייבין, מנהל מחלקת העתיקות, הביא את ברכת משרד החינוך והתרבות ומחלקת העתיקות לכינוס ועמד בקצרה על חשיבות נושאו המרכזי של הכינוס: פלשת ויהודה. הפלשתים עדיין הם בבחינת חידה אבל ברורים פחות או יותר הקווים הכלליים של ההתמודדות בין פלשת וישראל. ברבע השני של המאה השתיים-עשרה לפני הספירה מתישבים הפלשתים בחוף ימה של ארץ-ישראל, בעיקר בחלקו הדרומי ובזמן זה כבר השתלטו שבטי ישראל על חלק ניכר של ארץ-ישראל המערבית. במשך המאה הי"ב ומחציתה הראשונה של המאה הי"א מתבססים שני הכוחות ובמחציתה של המאה הי"א באה ההתנגשות הגלויה. וכאן אנו רואים את כוחו של יישוב מתלכד העומד נגד כובש מן החוץ שיש בידו יתרון נשק גדול, יתרון מלאכת מלחמה גדול אבל אין מאחוריו כוח עם. הכוחות העממיים של ישראל מעלים מנכבי האומה את שתי הדמויות הגדולות המסמלות את המאבק הגדול בין יהודה ופלשת — שאול ודוד. שניהם הבינו דבר אחד וכל אחד לפי דרכו, שכדי להילחם בכובש החזק הזה יש צורך בגיבוש איחודה של האוכלוסיה הישראלית. שאול ניסה לגבש איחוד זה מתוך רדיפת הגבעונים — ונכשל, וכנגדו דוד ביקש את האיחוד ע"י שילובה ומיזוגה של האוכלוסיה הישראלית בשרידי היישוב הכנעני בארץ — והצליח. עלינו ללמוד

מדרכו של דויד, דרך של מיוזג הקבוצות העדתיות של ישראל לעם מגובש אחד ושילוב שרידי המיעוטים הזרים במערכת הבנייה של המדינה ובוודאי נצליח לעמוד בפני האויבים מבחוץ. ולבסוף תרשו לי לומר מלות ברכה ועידוד לחברה ליוכל העשור הזה של כינוסיה, שנעשו למסורת ולאחת הדרכים היעילות ביותר לשילוב העם בחקר ארץ־ישראל ובכל המדע המשתלב בו. יש לברך את החברה על ההצלחה הגדולה הזאת ולעודדה להמשיכת הדרך הזאת בשנים הבאות. כה לחי!

מר זלמן שור הביא את ברכת הסוכנות היהודית וזו תמצית דבריו. זכות גדולה נפלה בגורלי בהיעדרו של יו"ר ההנהלה לברך בשם התנועה הציונית את הכינוס הזה. עוד רבות יסופר על עצם תנועה הזאת של התלקחות אהבת־מולדת בקרב ישראל, על שעם מנותק מארצו ומטולטל וגוסס דורות על דורות יכול היה לגלות אהבה כזו לארצו ולכונן את עפרותיה גם מבלי שראה אותה. עוד יתפלאו על הדבר הזה: הניסה אלוהים לקחת גוי מקרב גוי, מקרב שבעים גויים, חלקי גויים, פירורי גויים, מנותקים ממולדת ולהשרישם מחדש, להנחילם ולטעת בלבם אהבה לכל פינה למען הכירה ולמען דעתה. זהו הכינוס העשירי לידיעת הארץ. אנחנו יודעים כוחה ותעודתה של ידיעה זו. בעברית ידיעה פירושו גם אהבה. למען דעת — למען אהוב. אצלנו קדמה חיבת ציון לדעת ציון. שנה זאת אנו מסמנים כשנת הרצל בתנועה הציונית, שנת החמישים לראשית העלייה של חלוצי ישראל. ראינו אף אהבה זו נעשתה גורם היסטורי ששינה את פני האומה. עוד ישנם בקרבנו הזוכרים יפה מה דל היה אוצר הידיעות של עלייה זו. עוד זכורים לנו כרכי תומסן וכל מיני מקורות של חקר־ארץ־ישראל, וספר עברי אחד לא היה בקרבם. היתה חברה גרמנית, והיתה חברה אנגלית, והיו זרים אחרים שעסקו במדע ארץ־ישראל, אבל אנחנו הקשורים אליה קשר־נפש היינו מנותקים ממנה בניתוק של ידיעה. ברשות חכמי חקר הארץ ובמלאות עשר שנים לכינוסים אני רוצה להזכיר את שמו של האיש הדגול, המיוחד במינו אשר היה בשבילנו הסמל של דעת ארץ ישראל, הישיש מאור־העינים ר' א"מ לונץ. לחות ירושלים ולוחות ארץ־ישראל, זה היה הכל אשר בידנו לחקר הארץ. ואני זוכר סידרה אחת בתוך הקובץ או הרבעון של לונץ אשר אהבנו בראשית העלייה השניה ושמה "טוב מראה עיניים מהלך נפש" והיא שימשה לנו מקור לחקר התנ"ך ולהבנתם של כמה וכמה פסוקים מוקשים שבו. מה הרחקנו לכת מאו ועד עתה? מה רבה הדרך בין הסידרה ההיא לבין האנציקלופדיה המקראית של ימינו? מאז קום המדינה חושפים חכמי ישראל עתיקות הארץ בלב פתוח ובלב צמא וממעמקי ארץ נשלחו זרועות מסביב דורות, אלפי שנים, ונפתחו מעיינות אור גדול ליצור ולהתקשר במולדת מחודשת זאת. התנועה הציונית החולמת עכשו על חידוש דרכי חינוך ישראל בכל העולם, רוצה לכלול בהם את דעת המולדת על הכללים החדש שים ועל האוצרות שנתגלו ולתת כל זאת כבשורה שתרכז מסביבה אהבת נוער ואהבה מתחצים לפעולות.

ולבסוף כמה מלות ברכה לאשקלון. כמה טוב שמותר הפעם לסרס פסוקים. הפעם

נגיד: נגידה בגת ונספר בחוצות אשקלון: אין פחד, יעלצו בנים כן תעלוזנה בנות, כי זכינו, אף נזכה, בסעד צמאי ציון, על מפענחי תעלומות ציון!

לבסוף בירך את באי הכינוס ד"ר זרובבנד, ראש מועצת אשקלון ואמר: אנו שמחים מאוד לארח את הכינוס הזה, ואני מקווה שתשימו לב לאופייה המיוחד של עירנו המתוכננת. אמנם קטנה עירנו, אבל יש לה עבר גדול ומפואר ויש לנו שאיפות גדולות לעתיד. העיקרית שבהן היא שנהיה דוגמה לערים בארצנו. לא נסתפק בריכוז העתיקות במוזיאון אלא העיד חייבת להציג את עברה באופן שכל עובר ושב, תושבים ואורחים, יוכלו לראות, לדעת ולזכור את עברה ורשיה. אנו מנסים לעשות כן ע"י תצוגת שרידי עברה של עירנו בגנייה, ברחובותיה ובככרותיה. מקווים אנו שעירנו תחדשה לא תבייש את עברה המפואר.

עם תום פרשת הברכות הרצה פרופ' מזר את הרצאת הפתיחה על הנושא:

הפלשתים ותרבותם

פרופ. מזר פתח את הרצאתו בהצגת בעיית מוצאם של הפלשתים. אין שום ספק, שכפתור מקום מוצאם של הפלשתים לפי המקרא, הוא האי כרתה והאיים הסמוכים לו. שמו של האי (כפתרה) מצוי בתעודות שבכתבי היתדות והוא בא כבר בתעודות האכדיות ממארי מן המאה ה"ח לפסה"ג. התרבות המינואית של כרתה השפעתה היתה מרובה על המזרח הקדום באלף השני: ואת ביטויה של השפעה זו אנו מוצאים גם בעיצוב החיים הרוחניים ובמידה רבה יותר בתרבות ההומרית. לפי עדותם של כתבי אוגרית, כפתור היא כסא שבתו של כושר, הוא הפייסטוס של הכנענים; היינו האל החרש היוצר במלאכת הבניה וחרושת הנהושת ושאר המתכות. אף-על-פי-כן אין מכאן ראיה שהפלשתים היו נציגיה של התרבות המינואית הגדולה, שהרי זו כבר היתה הרבה בשעה שהופיעו הפלשתים על בימת ההיסטוריה; ואין המסורת החזרת בכמה מספרי המקרא מעידה אלא שהפלשתים באו מכפתור-כרתה ופלו אל החוף הדרום-מערבי של ארץ-ישראל והדבירו תחתיהם את הכנענים שישבו שם.

המקרא מזכיר גם את הכרתים בצד הכפתורים, אבל במידה שיש להבחין ביניהם השם כפתור הוא מקיף יותר. בשם כרתי נקראת שכבת מתושבים בנגב המערבי (נגב הכרתי) וידוע הכינוי כרתי ופלתי (= פלשתי) לחיילים השכירים שבשרות דויד. בתעודת ון-אמון המצרית מאמצע המאה ה"א לפסה"ג נזכר עוד עם אחד שהוא קרוב אל הפלשתים, והם סכר או סכל (ת'כר); ולדעתם של חוקרים אחדים, שמו של האי סקיליה בא מהם. עמים אלה נסחפו בתנועת העמים הכבירה של גויי הים שבתחילת המאה ה"ב לפסה"ג, שהביאה לחורבן התרבות המיקנית הפורחת. על מעשיה של תנועת עמים זו נרקמו האגדות הכרוכות במלחמת טרויה ובשיבוש המערכות בחבל הים-התיכון בכללו.

ברי שתנועה כבירה זו לא באה בבת אחת אלא קדמו לה במשך זמן רב גיחות

של פיראטים מאיי הים האגאי, שהגיעו לחופי הארץ חבורות של חיילים שכירים, כדוגמת הפלתי והכרתי, שמהם נתפרסמו במיוחד השרדנים הנזכרים במקורות מן המאה הי"ד לפסה"ג ואילך. בסוף המאה הי"ג ניסו גויי הים הללו להכרית את שלום הממלכה המצרית ובשותפות עם הלובים נלחמו בפרעה מרנפתח אבל נחלו תבוסה. כאן שוב איננו מגששים ומשערים. מן התעודות המצריות מימי רעמסס הג' אנו למדים על הפלישה הגדולה של גויי הים שהתפרצו לכנען ולדלתה של הנלוס. הדבר היה בשנת 1170 בקירוב (לפי הכרולוגיה החדשה של ראוטון) אותה שעה שהתפרצות זו נהפכה למלחמה גלווייה ביבשה ובים, המתוארת בתבליטיו של רעמסס הג' ממדינת חבו ובכתובותיו. אחת הכתובות הללו מספרת לנו בלשון גמלצת, שהארצות הנכריות כרתו ברית ולפתע התפשטו מעבר לגבולותיהם וכל ארץ לא עצרה כוח לעמוד בפני נשקם. למן ארץ החתים שבאסיה הקטנה, כרכמיש שעל נהר פרת, ארווד שבצפון סוריה ואלישה — היא קיפרוס — הוכו כולם בבת אחת. הפולשים חנו בארץ אמורו היא ארץ האמורי — כלומר סוריה התיכונה — ובזו את הארץ ויושביה עד כלה. הם צעדו בדרך מצרים ולפניהם אש להבה. עצמת כהם היתה פלשת, סכל וכר', באותם תיאורי המלחמה שנשתמרו על קירות מקדש אמון שבמדינת חבו נראות ספינותיהם של גויי הים, שרבות מהן טובעו, והלוחמים מן הפלשתים ובעלי בריתם שנהרגו בקרב או נטבעו. זוהי ההזכרה הראשונה שנוכרו הפלשתים מחוץ למקרא; ועניין מרובה בהשוואת תיאוריו של רעמסס למה שנאמר על הפלשתים במקרא. כאן וכאן הם מתוארים כאנשים גבוהי קומה ומראה פניהם שונה ממראיהם של בני המזרח הם מגולחים ודומים לגיבורים ההומריים. גם תלבושתם שונה: כובעי נוצות ולא ראשם ושריוני קשקשים על גופם, הגורות במתניהם ונשק המגן שלהם ההנית והחרב הקצרה. בתוצאותיה של פלישה זו נהרסה אוגרית והיתה לתל-עולם; אף עיר הנמל תל-אברה-הואם שהיא כנראה צלמונה העתיקה שבשפך היקישון חרבה ונהרסה ולא נבנתה אלא זמן רב לאחר מכן. גם במגידו יש סימני חורבן ברור; בייחוד בארמון המושל. יש בידינו גם ידיעות ורמזים ממקורות פיניקיים; באמצעות כתבי יוסף בן מתתיהו ואבסביוס הגיעו אלינו עדויות של מנאנדר מאפיסוס, המספר על מעשים שאירעו בזמן מלחמת טרויה, כגון ייסודה (החדש) של צור על-ידי הצידונים לאחר שגורשו בידי מלך האשקלונים; אבל קשה לומר מה כאן מידת עניינם של הפלשתים. אף יודעים אנו שבאותו פרק זמן נוסדו בארץ ערים ומצודות חדשות. דוגמה בולטת היא תל-קסילה שנחשפה זה לא כבר בחפירות שנעשו על חוף הירקון ליד תל-אביב. ממקורות אפיגרפיים וארכיאולוגיים אנו למדים, שהיישובים חרבו וחבלים נרחבים בחוף הים שועברו לגויי הים שבאו מרחוק, ומעשים אלה התחוללו במאה הי"ב לפסה"ג. זמנה של פלישה זו מוכח בבירור מן התעודות שנמצאו, ולפיכך נאלצו ההיסטוריונים לפרש את דברי המקרא האומר, שאבימלך מלך גרר היה מלך פלשתים — כאנאכרוניסמוס, כלומר כשימוש במושגים ומונחים מאוחרים למעשים קודמים, בדומה לשימוש בשם לבן הארמי וכמה שמות גיאוגרפיים ואתניים מאוחרים הנזכרים בספר בראשית. יש מי שהעלה סברה אחרת, היינו שהיו שני מיני פלשתים: קדומים

ומאוחרים ; והקדומים הם שישבו בארץ גרר אלא שלא נשתמרו עליהם שום ידיעות. אבל פתרוגות מעין אלה אינם אלא נסיונות סרק.

בזמן האחרון נתחדשו הנסיונות הישנים לזהות את הפלשתים עם הפלאסגים, שלפי המסורת היוונית הם התושבים הקדומים של יוון ואיי הים האגאי. הנסיון החדש נשען על עיון פילולוגי גרידא. החוקר הבולגרי ולדימיר גיאורגייב בדק ומצא שבספר הט"ז של האיליאס נאמר פלאסטיקי במקום פלאסגיקי ודוגמה שניה של חילוף γ ב"ט מצא אצל הסיודוס הלכסיקוגראף האלכסנדרוני, הכותב פלאסטיקון במקום פלאסגיכון. ראיה פילולוגית זו, והידיעה המפורשת באודיסיאה שאחד מחמשת העמים יושבי כרתה הקדומים הם הפלאסגיים, יש בהן משום בית אחיזה להשערה שהפלשתים והפלאסגים עם אחד הם. אין צורך לומר שאין בכך משום פתרון מוחלט. החסרון הגדול במחקר הפלשתים הוא שאין לנו אלא חומר מועט ביותר על לשונם, שמותיהם, אליהם, וכיוצא באלה. אשר ל ס ר נ י הפלשתים הנזכרים במקרא, הם מושלי ערי הפלשתים, הוכח בוודאות, שמלה זו נקלטה בלכסיקון היווני כנראה מהלשון הפלאסגית. גם השמות הפלשתיים המעטים הידועים לנו, כגון גלית, אכיש, אינם שמות יווניים ובאו מלשון שאין אנו מכירים אותה כלל. אפשר שבקרוב יופץ אור על לשון זו, שהרי בשעה זו נמשכת והולכת עבודתם של החוקרים בקריאת הכתובות האגאיות הכתובות בכתב הלינארי ב', לאחר שעלתה בידו של החוקר האנגלי מייקל וונטרס לפענח כתב זה.

זמן קצר לאחר מלחמתו של רעמסס השלישי בגויי הים התחילה היאחזותם והתנחלותם של הפלשתים בחשובים שבמרכזי השלטון המצרי בכנען, בראש ובראשונה בעזה, שהיתה זמן רב בירת כנען, וכן בעיר המלוכה הכנענית אשקלון, ובעיר הכנענית האחרת אשדוד. ערים אלה שכולן שוכנות על דרך הים או על חוף הים, נעשו מרכזים לשלטון הפלשתי שקם על חורבות השלטון המצרי. אין אנו יודעים על פרטי של תהליך זה ולא כלום. יש סבורים, שהמצרים עצמם הושיבו פלשתים כחיל-מצב בערים אלה, והללו פרקו את עול מצרים מעליהם ונעשו אדונים לעצמם. משהתגבש השלטון הפלשתי בערי החוף הדרומי-מערבי, התחיל מתפשט לשני כיוונים : למזרח, בכיוון ליהודה, וקם המרכז הפלשתי החשוב גת (שהיא כנראה עראק אל-מנשיה של היום) — ולצפון וצפון-מזרח, לארץ דן, ששם נוצר מרכז אחר שמסופר עליו במעשה שמשון, היא תמנה. עוד עיר פלשתית אחרת היתה באותו איזור, היא עקרון, שיש כנראה לזהותה עם תל בטאשי שבנחל שורק. את הדיה של חדירת הפלשתים לנחלת דן והשתלטותם על ארץ יהודה שומעים אנו בסיפורי שמשון שב"ספר שופטים. בספורים אלה מגלים שמשון את דמות הגבור הנועז, הלוחם את מלחמת בני דן, ובני ישראל בכללם, נגד השעבוד הפלשתי.

בפרק זמן מאוחר יותר התאחדו חמש ערי הפלשתים בקונפדראציה החוזרת ונוכרת בכל הסיפורים על מלחמות שאול ודוד בפלשתים — אלה חמשת סרני הפלשתיים, העזתי, האשקלוני, האשדודי, הגתי, והעקרוני. זהו מצב הדברים כמו שהוא מתואר בסיפורי המקרא. מאורע המסופר בפרטות במקרא, שהיתה לו השפעה רבה

בתולדות ישראל, היא מלחמת אבן־העזר. הפלשתים התקדמו צפונה וקבעו את מרכזם באפק (היא תל ראס אל־עין). בני ישראל ממשפחות אפרים ובנימין, שיצאו לקראתם למלחמה, נחלו תבוסה גדולה, ואף נהרגו שני הכהנים ממקדש שילה וארון הברית נשבה בידי הפלשתים. לאחר מכן כבשו הפלשתים את שילה והחריבו את המרכז הלאומי־הדתי של שבטי ישראל. מאורע זה זעזע את העם ונחרת בלבבות לדורי דורות, כפי שעולה ממזמורי תהלים ומספר ירמיהו (תהלים ע"ח: וטוש משכן שילה, אהל שיכן באדם, ויתן לשבי עזו ותפארתו ביד צר, ויסגר לחרב עמו ובנחלתו התעבר... כהניו בחרב נפלו... וימאס באוהל יוסף. ירמ' כ"ו: כשלה יהיה הבית הזה). מעתה הפלשתים פושטים והולכים על פני ארץ ישראל המערבית: ארץ אפרים וארץ בנימין נפלו ביד פלשתים; יהודה היתה כבר מקודם שטח כיבוש פלשתי; והעמקים היו כולם בידי הפלשתים. ויתכן שבית־שאן ומגידו נהפכו למבצרי־עוז של השלטון הפלשתי. נוצרה איפוא מעין אימפריה פלשתית קטנה שנתקיימה עד שהוכה שלטונם בימי מלכותו של דויד.

מה היה טיבו של שלטון פלשתי זה? לפי הרמזים ההיסטוריים, שהגיעו לידינו, היה בפלשת שלטון צבאי־אריסטוקרטי. הפלשתים היו שכבה דקה של אצולה צבאית השולטת על אוכלוסים משועבדים — הכנענים והישראלים. הצבא הפלשתי היה מאורגן להפליא: כל סרן היה מפקד על חיילותיו בעזרת שריו; ולשרותו עמדו גם גדודי־עזר עבריים שעליהם מסופר בשמואל א' י"ג—י"ד. היה להם לפלשתים כח מחץ, מעין זה הידוע לנו כבר מן התקופה המצרית, הוא "המשחית", חיל עונשים הנשלח לכל מקום ששם האכרים המשועבדים מתמרדים; היו כמובן חילות־מצב היושבים במצודות, והפלשתים הם שהביאו טיפוס חדש של מבצרים לארץ־ישראל — מבנה מלבני בעל חומותיים המוגן במגדלים מרובעים. הדרך שבה החזיקו הפלשתים בידם את חלקה הגדול של ארץ־ישראל המערבית, דומה מבחינות שונות לשיטת השלטון המצרי, כשקומץ של מצרים היה שולט על כנען כולה.

תקופת ההתפשטות הפלשתית, היא תחילת תקופת הברזל. מדברי המקרא אנו למדים שהיה להם לפלשתים מונופולין על ניצול כלי הנחושת הברזל, כלומר על כלי החקלאות והנשק. יודעים אנו מן המחקר הארכיאולוגי, שהתפתחותה של חרושת הנחושת והברזל היתה דווקא במקומות שהפלשתים השליטים היו התושבים העיקריים. כגון: תל־קסילה, תל־ג'מה ובית שמש. ועוד יתרון אחד גדול היה בידי הפלשתים, שהחזיקו בידם את דרכי היבשה והים, וביחוד את הדרכים למצרים.

מכשיר חשוב לחקר הבעיה הפלשתית היא הקראמיקה, שאנו נוהגים לכנותה פלשתית. קראמיקה זו התחילה להיראות בארץ בתחילתה של תקופת הברזל, היינו באותה תקופה שהתחילו גויי הים נוהרים לארץ, השימוש בכלי היבוא המיקניים פסק, ונפוצו כלי־חרס מקומיים המקושטים ציורים דו־צבעוניים וחד־צבעוניים, שאינם אלא חיקוי מקורי של דגמים מיקניים מאחרים. כלי חרס "פלשתיים" נתגלו בשפע בכל חבל החוף מדאר דרומה עד גבול מצרים. אנו מוצאים אותה במקומות כמו תל־אל־פרעה ותל־ג'מה שבנגב, בערי השפלה והרי יהודה ובנימין, ואף במגידו ובעפולה.

ואפילו בחצור שבגליל בכמות מועטת יותר. עניין זה יש בו ללמדנו לא רק על התפשטות התרבות הפלשתית אלא גם לסייע בפתרון של הבעיות הכרונולוגיות. שכן אנו מבדילים שלבים שונים בקראמיקה הפלשתית, שעל פיהן אנו אומדים את זמנה. תקופת הפאר של הקראמיקה הפלשתית היא תקופת האיחזות והתפשטות של עם זה בארץ; כנגד זה היא מתנוונת והולכת בתקופת שאול וראשית מלכות דוד; ועם גידול האימפריה של דוד הקראמיקה הפלשתית פוסקת לגמרי.

התבוללותם והיטמעותם של הפלשתים בתוך האוכלוסיה הכנענית שבארץ מעוררת פליאה. עם זה פסק מדבר בלשוננו, ולא נשאר זכר ללשון הפלשתית. השכבה השלטת העליונה, אף-על-פי שהשלטון הפוליטי היה בידה, סיגלה לעצמה את הלשון והתרבות העשירה של תושבי הארץ הקדומים. נעלמו גם האלים הפלשתיים, ואלהיהם הנוכרים בתנ"ך הם האלים השמיים-הכנעניים הקדומים, כגון דגון, בעל זבול ועש-תורת. הפלשתים שהלכו בדרכי השליטים המצריים במדיניות, באדמיניסטרציה, ואף בארגוןם הצבאי, חיקו אותם גם בעניין הפולחן והדת. המצרים לא בנו בארץ כנען מקדשים לאלהי מצרים; אלא הקימו היכלות לאלהי כנען, וכך נהגו גם הפלשתים. אין שמות פרטיים פלשתיים רבים במקרא: אכיש, גלית, ואולי עוד שם אחד או שניים. בדוחק רב אפשר למצוא, כפי שמשערים כעת, שמות פרטיים מועטים במגילת ון-אמון, שאר השמות של פלשתים הידועים לנו כיום, רובם ככולם כנעניים מקומיים, שבאו להם מלשונם של הכנענים שקיבלו גם אותה.

בסיום דבריו נגע הפרופ' מזר בשם פלשת-פלסטיני והשתלשלותו. בעיקרו, מימי דוד ועד לתקופה הרומית, מכוון שם זה לחבל-הארץ מן הירקון דרומה. הראשון שהתחיל משתמש בשם סוריה-פלשתיני כדי לציין את הארץ כולה היה יהודי — פילון האלכסנדרוני. אף יוספוס, המכנה את הארץ בדרך כלל בשם יהודה, משתמש גם הוא בשני מקומות בשם סוריה-פלשתיני. כשם רשמי לארץ כולה משני עברי-הירדן הונהג השם סוריה-פלסטיני בכוונה תחילה על-ידי אדריאנוס קיסר מיד לאחר מרד בר-כוכבא. הוא ביקש לעקור את השם "יודיאה" או "פרובינקיה יודיאה", שהשתמש בו אספסיאנוס קדמו. לימים הושמט השם סוריה ונשאר השם פלסטיני לבדו, ולפרקים עדיין היו צריכים להסביר ולפרש, לאיזה ארץ השם מכוון. וכך כותב עוד הירונימוס, מאבות הכנסייה הנוצרית: "יהודה המכונה עתה פלסטיני".

המושג השני

במושג השני של הכינוס, שנערך בו בערב, הרצו: פרופ' שאול ויינברג, המרצה לארכיאולוגיה קלאסית באוניברסיטה של מיסורי שבאה"ב, שבא במיוחד מאתונה להשתתף בכינוס, פרופ' נ. ה. טורסיני ומר מ. אבייונה. אנו נותנים כאן את תמצית דבריהם.

תחילתה של תרבות יוון

פרופ' ויינברג אמר בין שאר דבריו:

היישוב הרצוף של בני-אדם בחצי-אי יוון, תחילתו, לפי אומדן גס, בקדמת האלף

הרביעי לפסה"נ. מאוד קרוב לוודאי, שתנועת יישוב גדולה באה לתוך התחום האגאי לראשונה בדרך הים, ולאחר ששהתה כלשהו באיים עברה משם אל חופי הפלופוניסוס הצפוני-מזרחי, לאתיקה, ליוון התיכונה ולתיסאליה, ומכאן נפוצה בפנים הארץ, לדרומה ולצפונה. לא היו ימים מועטים עד שפשטה ברובה של אדמת יוון חברה כפרית אחידה, שכבר הגיעה למדרגה של התקדמות מסוימת בגידול מזונות, ובחירה לה לשיבה את הבליטות הטבעיות של סלעים או של גבעות נמוכות הסמוכות לאגמים. נהרות או מעיינות.

סימן מובהק שאנו מכירים על פיו את המתיישבים הללו של ימי הניאוליתיקון הקדום, הם כלי-החרס שלהם, שפשוטים הם אבל הם מעשה ידיהם של קדרים אומנים. צורתיהם של הכלים הן של חצאי-כדורים או כמין דלעת; יש בהם ידידות-נקב או לולאות להשחיל נצרים בתוכם, והללו מרבים את דמיונם של כלים אלה לכלים הקמאיים יותר. מלאכת הצריפה עדיין אינה מושלמת בידם, אבל דיה לייצורו של כלי בן צבע אחד, שחור או שחום-אדמומי, אלא שחביב עליהם דירוגו של הצבע שהוא כעין הכרפום בראשו של הכלי והולך וכהה עד שהוא שחור בקרקעיתו. קצתם של הכלים היפוי אדום או לבן להם, שהוא חולק גוון שווה לכל הכלי. הקישוט תחילתו היה נעשה רק בדרך כוור, אבל מיד בא הצבע האדום לשמש בציורים פשוטים של סכסך או דגם אדרה. חוץ מכלי-החרס הללו נמצאו עדים למלאכות אחרות, כגון משקלות של נולים וכדכדי פלכים המעידים על מעשי טווייה ואריגה ואבני ריחיים ומכתשים המספרים על גידול דגן. עדיין מועטת ידיעתנו על בתיהם של בני אדם אלה. קרוב לוודאי, שהללו היו סוכות עגולות עשויות מחומר פריר או חרטים מלבניים בנויים אריה-יטיט על גבי יסודות של אבנים. לא נמצאו עד כאן שום סימנים של קברים, ואף לא שום עדות לפולחן המתים. כנגד זה נמצאו פסלונים מסורבלי האחוריים, שמהם אנו נרמזים על פולחן הפריון שהיה נוהג כאן, והמובחרים שבהם הם מזמן ההתיישבות הקדומה. הפסלונים הללו וגם כלי-החרס, וחותמות שטר חות וכלי-אבן, מוכיחים שלפנינו תרבות כפרית קדומה, דומה לאותה תרבות שהיתה במזרח הקרוב, ובייחוד לזו של התחום הסורי-הקיליקי בשלביה הניאוליתית המאוחר והכאלקוליתית. הגילויים המחוזיים של תרבות חסונה וחילאף הקדומה שבקרון זו הצפונית-מזרחית של תחום הים התיכון, הם כפי הנראה אבותיה הראשונים של התרבות האגאית הקדומה, והיא נשתלשלה מהם בקו ישר; אלא שבקדמת האלף הרביעי ירש צאצא רחוק זה מאביו המיסופוטאמי הראשון ירושה שכבר נידלדלה במידה מרובה.

דוגמה זו של השפעה תרבותית מן המזרח עתידה היתה ליעשות מידה של קבע ליוון הפריהיסטורית. התפתחותה של התרבות האגאית, שדרך הילוכה הטבעי היה בפסיעות דקות, פעמים הרבה היתה מרחיבה את שיעוריה מכוח זירוים כמותו של זה, ולא היו ימים מועטים עד שבא זירו זה אחר רבי-כוח ששינה את טבעה של תרבות ניאוליתית זו עד כדי כך, שאנו מבהינים בכניסתה של תקופה חדשה. הוא הניאר ליתיקון האמצעי. בדרכי הטכניקה החדשים והמשוכללים יותר, שהשתמשה בה

תעשיית הקדרות בתקופה זו, הוציאה כלים צרופים יפה מכל צדיהם, בצורות מובהקות יותר, מהם כלים מקושטים בציורי זיגוג, וגוני העיטור מרובים יותר, כמעט כולם עשויים עדיין קווים גיאומטריים ישרים. דומה שהשפעה זו באה מתרבות ח'לאף ועפיד, ושוב מן הגוון המחוזי הסורי-הקליקי; זמנו של חידוש זה היה כנראה באמצעו של האלף הרביעי בקירוב. וזההתקדמות בתעשיית כלי-החרס היא אות מבשר להתפשטות העצומה של ההתיישבות באותה תקופה. היישובים הישנים הרחיבו את גבולותיהם ויישובים חדשים נוספו ברחבי כל האיזורים שהיו מיושבים כבר, ומחנות הלוצים פרצו צפונה אל מקדוניה ומערבה אל הים היווני. בעת ההיא הבנייה משוכללת יותר, והדעת נותנת שהיישובים הגדולים אפשר כבר היו מבוצרים. אף הפסלונים מסודבלי האזוריים מן הטיפוס הישן נמצאים כאן, אבל יש כנגדם גם אחרים המקושים טים בציורי זיגוג, שמקבילות קרובות להם באיראן של ימי עפיד. בזמן מאוחר קצת שבאותה תקופה, אנו מוצאים בצדם של כלי-החרס המזוגגים קבוצה גדולה של כלים בני צבע אחד, דהיינו אפורים-בהירים, ששייכות קרובה בהם אל כלי-החרס האפורים של ארך. הללו נמצאו פתאום במרסין בשכבה XIV, ברבע השלישי של האלף הרביעי, והדין נותן שהם הגיעו ליוון בזמן לא מאוחר הרבה מזה. בשלב מאוחר של הניאור ליתיקון האמצעי נמצאו כלים ממורטים שחור בסוגים מסוגים שונים, קצתם מקושטים במירוק על-ידי החלקה, במעשה כוור, בהריתה או בטביעה, או בציורים עשויים בצבע לבן, נראה בביור, שהללו מקורם באנאטוליה, ומציאותם כאן סימן היא לתחילתה של התרבות הניאוליתית בכרתה, ומאוד קרוב לוודאי שאותה שעה עלתה תרבות זו גם בשאר איי הים האגאי. ומכאן סברה, שהדוגמה הקרובה ביותר, שממנה למדה הקדרות הכריתית הקדומה, היא הכאלקוליתיקון הקדום של אנאטוליה, כפי שהוא מתגלה ביחוד ב- Büyük Güllük.

הרציפות שבין השלב האמצעי והשלב המאוחר של הניאוליתיקון מרובה אפילו מן הרציפות שבין השלב הקדום והשלב האמצעי. הכלים האפורים והשחורים שבאו בשלב האמצעי של הניאוליתיקון רווחים היו גם בשלב שלאחריו. ההבחנה בין שני השלבים מיוסדת בעיקר על שני סימנים: (א) שבשלב האחרון אין אנו מוצאים עוד את הכלים המזוגגים, חוץ מן הפלופוניסוס הדרומי ששם נמשכת תרבות הניאוליתיקון האמצעי; (ב) וכנגד זה עולה סוג חדש של כלים עמומי-צבע ובני כמה צבעים. הצורות הן בעיקרן הצורות הישנות הידועות לנו מן הכלים האפורים והשחורים; הקישוט עדיין רובו גיאומטרי, אלא שנוהגים יתר הירות ויתר דמיון בשימוש, וכאן אנו מוצאים גם מוטיב של קו עקום, ואפילו לולייני. נראה, שהללו הדים הם לכלים בני הגוון המחוזי של עפיד וג'מדת נאצר, ששוב אנו מוצאים כמותם במרסין במאות האחרונות של האלף הרביעי. מוצאו של העיטור הלולייני יש לבקשו לפי עניות דעתי באיי הקיקלאדים, שמשם באו גם כמה צורות ניאוליתיות מאוחרות, ומעבר להם במזרח הקרוב, שהיתה לו מסורת של עיטור לולייני גם במעשה מתכת וגם בכלי חרס. חרטי עיסול שלוליינים הוטבעו עליהם בקונכיאות החילזון, הם מקבילה מובהקת אל החומר שנמצא באיי הקיקלאדים ורומזים למקור נוסף שאפשר הוא מוצאו של אותו החומר.

דומה שמכוחה של מוזיגה בין יסודות קיקלאדיים מעין אלה לבין תרבות הניאך-ליתיקון האמצעי של תיסאליה, שלב א', או לבין תרבות Sesklo ולכלים החדשים עמומי-הצבע ומרובי הצבעים שבאו מן החוץ, — עלתה תרבות דימיני, שהיא אחד הגילויים המקומיים הנמרצים והססגוניים של הניאולייתיקון המאוחר, והיא עוררה ויכוח גדול בין החוקרים. האתר שתרבות זו נקראת על שמו, יש בו בנייה מונומנטאלית, ובכלל זה חומות-ביצורים הבנויים חומה לפנים מחומה, ומיגארון של ראש היישוב. הפסלונים כאן רובם עשויים אבן ודומים לתוצרת הקיקלאדית; מוצאים אנו גם חפצים יחידים עשויים מתכת, אבל בדרך כלל עדיין המתכת זמורת-זר בתרבות זו. קבורת מתים בדרך כיווץ אבריהם נגלתה לראשונה על אדמת יוון בתקופה זו. המחלוקת החריפה שבין החוקרים היא על כלי-החרס, ובייחוד על הסבר מוצאם של הציורים הלולייניים הבאים על כלים אלה. אותם ציורים משמשים בצירוף הדגמים הגיאומטריים הישנים הערוכים בקווים ישרים, וההתאמה של שתי השיטות לא עלתה יפה. בתחילה ביקשו למצוא את מקורם של הציורים הלולייניים בטראנסילוואניה ובכלייהפסיס (באנדקראמיק) הקדומה של אירופה התיכונה; עכשיו יש בידנו לייחסם למקורות קרובים יותר, שמתיישבים יפה עם שאר היסודות הקיקלאדיים והיסודות של המזרח הקרוב הנמצאים בתרבות דימיני. ובאמת, התפשטותה של תרבות היזנית זו של הניאולייתיקון המאוחר, שלא הצטמצמה ביוון בלבד אלא הפליגה צפונה לתוך הבאלקנים לעבר הדאנובה, היתה מן הגורמים העיקריים בהתפתחותה של התרבות בדרום-מזרח של אירופה.

כרתה והאיים שלאורך חופה של אסיה הקטנה עמדו מחוץ לתחומה של תרבות זו של כלי החרס הצבעוניים, ובעיקרם הוסיפו לייצר את הכלים יחידים הצבע, השחורים או הכהים, מן הסוג הכאלקוליטי של אנאטוליה, עד סופו של האלף הרביעי. התרבויות המשמשות-במתכת של המזרח הקרוב, שכבר התפתחה שם ציוויליזציה עירונית באלף הרביעי, לא מסרו לאי יוון לא את דעת מלאכת המתכת ולא את השימוש בכלי-מתכת המובאים מן החוץ בדרך מסחר, עד לשנת 3000 לפסה"נ בקירוב. יחידים הם איי הקיקלאדים, שאפשר יצאו מכלל זה. התרבות הקיקלאדית הקדומה, שהיא ידועה לנו בעיקרה מן הקברים ולא מן היישובים, ועליכן קשה להגיע להבחנה ודאית בעריכת שכנותיה, אפשר שיתברר שהיא גילויה הקדום של תקופת הברונזה בתחום האגאי. שני שלבים אנו מבחינים בקברים, את קבוצת פלוס (Pelos) הקדומה, ואת קבוצת סירוס (Syros), שהיא המאוחרת. קבוצת סירוס היא שנמצאו בה הדגמים הלולייניים, שמקובלים הם כמקור השפעתם של הציורים הלולייניים של דימיני. כלים קיקלאדיים מעין אלה, שלוליינים חרותים בהם, באים כבר בתוך החומר הקדום ביותר של הילאס הקדמונית, שנמצא ביבשת יוון, ועתים באים בצדם אפילו כלי-חרס של הניאולייתיקון המאוחר. אם קבוצת פלוס קדומה היא באמת, הדין נותן שזמנה במחצית השנייה של האלף הרביעי. בייחוד מרובה עניינו של דבר זה, שכמה וכמה מסימני התרבות העיסולית מצויים בתרבות הקיקלאדית הקדומה ובתרבות התת-ניאולייתית של כרתה. שהיא בת-זמנה. מופלאים ביותר 'הכדים דמויי הציפורים', אבל לא מועטת מאלו

החשיבות של צורות הקובעת, הפכים הנתלים, טביעות המחצלת, האגנות הגדולים המוקפים נקבים לאורך שפתם, טביעות הלוליינים, הקבורות בדרך כיוון אברים בתוך ארונות, והקברים החפורים פיר בתוך פיר (double bothroi). כללו של דבר, כל אלה יש בהם כדי להכניס את תקופת הברונזה הקדומה של התחום האגאי למחיצתן של תרבויות עסול, יריחו VIII, מרסין XIV, ואם אנו נוקטים לשון כולל יותר, נאמר — לתוך אופקה של תרבות עביד שבמזרח הקרוב. ואפשר שמכאן הסבר לחסרונו של כל גילוי ניאוליתי באיי הקיקלאדים, שכן תקופת הברונזה כאן היא כנראה בתזמנו של הניאוליתיקון האמצעי שבשאר גלילות יוון. רק בפסיעות דקות עבר שאר התחום האגאי מן השלב הניאוליתי לתקופת הברונזה, אבל סמוך למאות הראשונות של האלף השלישי כבר הושלמה התמורה בכולה.

מ ש א ל כ י ש

פרופ' טורסיני, שהרצה על מחקר הרסי לכיש, השתדל בדבריו ליתן ביטוי לחוויה ולתופעה ההיסטורית-דתית המיוחדת שבתגלית המכתבים האלה, שגם לאחר גילויין של כתובות ומגילות חדשות בשנים האחרונות, אין כמותם של המכתבים הללו עדות מלווה קדושה ומיסתורין מתקופה דרמטית בתולדות המקרא ואמונתו. מכתבים אלו, כפי שאפשר לראות היום בבחירות יתר, אף על פי שנכתבו בשעת מלחמת בית דויד על עצם קיומו, אינם דנים בענייני מלחמה זו ממש, אלא בדברי דת ואמונה מסביב לדמותו של אחד הנביאים שלדעת המרצה, הוא אוריהו בן שמעיהו, שהוצא להורג, הואיל ודיבר דברים לא טובים, העשויים לרפות ידי העם. כמה מן הבעיות הכרוכות במכתבים אלו עדיין לא נתבררו לאשורן, ואף עצם שאלת התאריך ושם המקום לא הובררו כל צורכם. אף על פי כן יש במכתבים קצרים אלו לימוד רב להבנת המקרא ולשונו.

ע ר י ה ח ו פ בתקופה הרומאית

מר אביינוה הקביל את רשימת ערי-החוף של סוף התקופה הביזאנטית כנגד רשימת ערי החוף הנזכרות במקרא, וקבע שרובן של ערי החוף ירדו מגדולתן בתקופה הרומאית, כפי שמעיד היעדרן או מיעוטן של מטבעות שטבעו הערים הללו וסימנים אחרים.

צמצום זה של החיים העירוניים הוא תוצאה מנצחונות החשמונאים (נציגי ה"אתני", צורת הארגון הלאומית) על ה"פוליס", העיר המיוונת בשפלה. רק עזה ואשקלון החזיקו במעמדן כערים גדולות בתקופה הרומית. ערים אלו נקראות "מיוונות" בספרות, אבל המרצה קובע מתוך ניתוח הפרטים השייכים לצורת המשטר של הנהלת הערים הללו, לשפת התושבים וחיי הדת בהן, שגם בתקופת ה"התייוונות" כביכול הוסיפו ערים אלו להיות ערים שמיות שהיו כפופות לשלטון אריסטוקרטיה פניקית (באשקלון) ופלשתית (בעזה). מתוך הקבלת מצבן הגיאוגרפי ותולדותיהן עמד המרצה על ההבדלים שבין שתי הערים הנ"ל: עזה פניה דרומה, לנגב, ומערבה, לעבר מצרים; היא ראש הדרך לאילת ודרך המדבר. ואשקלון, השוכנת על חוף הים ממש, פונה צפונה, אל איי הים ונמלי יוון ואיטליה. ההבדלים הגיאוגרפיים והאתניים

(צורים פה, ופולשתים שם) מסבירים גם את ההבדל בעמידתן של שתי הערים כלפי גורמי הרוץ: גמישות וכניעה מצד אשקלון (ששימשה זמן מה לחשמונאים כעין "חלון" אל העולם החיצוני) ודבקות עקשנית במדיניות נחשלת מצד עזה, הקשורה בערבים והמתנגדת במהלך תולדותיה בזה אחר זה לאלכסנדר מוקדון, לסלבקים, לחשמונאים ולבסוף אף לנצרות.

ס יו ר בא יזו ר ל כ י ש

למחרת היום יצאו משתתפי הכינוס לסיור בלכיש, בית-גוברין ומראשה. ההדרגה הכללית של הסיור היתה בידי ד"ר ז. וילנאי, וסייעו עמו מנשה הראל ומגן ברושי. אף המרצים שבכינוס הסבירו למסיירים את ייחוד ענייניו של כל מקום ומקום שסיירו שם.

המושב השלישי

המושב השלישי נפתח אחר-הצהרים בהרצאתו של פרופ. ד. אשבל, על הנושא:

פ ל ש ת א י זו ר הא ק ל י מ המ מו ז ג ו ה ש פ ע ה ח ק ל א י

המרצה מתאר ביריעה רחבה את תנאי האקלים הממוזג של תחום היישוב הפלשתי שנמשך מגבול מצרים לצפון ויישוביהם החקלאיים הקיפו כנראה את כל האיזור עד מרגלותיהם של הרי יהודה. התנאים הללו היו לברכה לצמחי השדה והתרבות ועשו את האיזור הזה נוח לחקלאות, שגם שנות בצורת ורעב לא פגעו בו קשה. תושבי פלשת היו מגדלים דגנים וכרמים וינם יצאו לו שם טוב בעולם העתיק, כשם שידועים היו הבצלים שהיתה אשקלון משווקת, בארצות העולם העתיק. בשנות בצורת היו הישראליים נוהרים לאיזור הזה, כפי שאנו מוצאים באשה השונמית, שלפי עצתו של אלישע הנביא הלכה לארץ פלשתים וישבה שם שבע שנים עד שחלפה מכת הרעב.

ה ר צ א ו ת ב ח ו ג י מ

לאחר הרצאתו של פרופ' אשבל נתחלק הכינוס לשני חוגים: א) חוג לארכיאולוגיה והיסטוריה; ב) חוג לגיאוגרפיה וטבע הארץ.

בחוג א' הרצה המהנדס י. קפלן על

א ש דו ד ב י מ י ק ד מ

המרצה מעיר, שערי פלשת היו מתחלקות לשלוש קבוצות, שנמשכו כמעט בקווים מקבילים לאורכו של חבל ארץ זה: א) ערים היושבות על החוף ממזר, והן יפו, יבנהיים, אשדודיים, אשקלון ועזהיים. ב) ערים היושבות על שפתן המזרחית של דיונות החול הרחבות כ-5—6 ק"מ, הנמשכות לאורך החוף הדרומי של הארץ, והן יבנה, אשדוד, עזה ועוד כמה ערים שלא זוהו עדיין. ג) קבוצות ערים השוכנות למרגלות ההרים. ההרים מן הסוג הראשון לא היה להן עורף חקלאי קרוב, לפי שהיו מוקפות דיונות-חול נודדות שכיסו כל חלקה טובה וגם הכבירו על התחבורה שבין הערים לפנים הארץ. כנגד זה הערים מן הסוג השני היו שוכנות ליד המישורים הפוריים של עמק החוף וליד דרך היס והיו בהן כל התנאים המסייעים לשגשוג והתפתחות.

אשדוד הקדומה היתה למעשה שתי ערים, שאחת מהן שכנה על קו דרך הים, סמוך למקום שבו מסתיימות דיונות החול, והשנייה שכנה על החוף בריחוק 5 ק"מ בערך לצפון-מערב של העיר הראשונה. שני שלבים בתולדותיהן של שתי הערים הללו: תקופת הברונזה והתקופה ההלניסטית והרומית. בשלב הראשון היתה אשדוד מרכז-מלוכה החולש על שטחים נרחבים שממזרחה ומצפוניה.

כלכלתה באה בעיקר מתגובת השטחים הפוריים האלה. ואילו אשדודיים היתה כנראה רק תחנת-ביניים קטנה של הספנות שלאורך חוף הארץ, ובוודאי קשורה היתה באשדוד הגדולה שמעבר לדיונות החול. בשלב השני, המתחיל למעשה בתקופה הפרסית ומגיע לשיאו בתקופה הרומית, נעשית אשדודיים עיר משגשגת הנשענת על כוחות עצמה. שטחה גדול עתה משטחה של אשדוד שבפנים הארץ, ואילו זו שבפנים הארץ כמעט שלא נתרחה תחומיה.

מבחינה ארכיאולוגית עדיין אנו חיים מפיהם של כמה סיורים שנעשו באיזור. שמה של אשדוד הקדומה נשתמר בשם הכפר הערבי איס דוד, היושב על כביש החוף כ־3 ק"מ מצפון לנצנים. אין ספק ששרידי העיר הקדומה טמונים בתל המכונה אל-ראס שהכפר איסדוד נמצא על מורדו המזרחי. בצדו הדרומי של התל נגלו חרסים מרובים, רובם מן התקופה הפרסית ואילך. בצדו הדרומי-מזרחי של התל יש חתך, שנעשה בידי הצבא המצרי בזמן מלחמת השחרור. התל שימש למצרים נקודת תצפית לעבר היישובים העבריים שבסביבה. בחתך הנ"ל, שגובהו מגיע בכמה מקומות לכדי 4 מ', נראים יסודות של בנינים העשויים לבני טין מיובשות בשמש. בתחתית החתך, שברובו הוא שכבת אפר, התגלו שרידים מתקופת הברונזה המאוחרת, ושרידים דומים להם נגלו גם בחלק המערבי-דרומי של התל. מן המקורות הספרותיים לא היתה תקופה זו ידועה באשדוד, ועל-ידי החרסים שנמצאו הוקדם יישובו של המקום בכמה מאות שנים. מקומה של אשדודיים הוא על שפת הים, במקום הנקרא מינת אל-קלעה, והוא נמצא כ־5 ק"מ מצפונה של תל אל-ראס. העיר נמשכת באורך 1 ק"מ ומקבילה לחוף. בצפונה נראים שרידי מצודה צלבנית, ואילו לצד דרום, מצויים חלקי עמודים וכותרות-שיש, המעידים שמתחת לפני הקרקע טמונים שרידי בנינים גדולים. זמנם של שברי החרס הנמצאים בשטח זה הוא מתקופת הברזל ב' ועד לתקופת הצלבנים. הגב' טרודה דותן הרצתה בחוג א'

על הקיראמיקה הפלשתית

אנו מייחסים קבוצה גדולה והומוגנית של כלי-חרס לפלשתים, אחד מגויי הים, שעלו והתיישבו בשפלת החוף של ארץ-ישראל במחציתה הראשונה של המאה ה"ב לפסה"נ. הרקע האגאי של כלי-חרס אלה משתקף בעיטורי הכלים שזיקה מובהקת בהם לעיטורים מן השלב האחרון של התקופה המיקנית המאוחרת III. ההנחה על הזיקה שבין הקראמיקה המכונה פלשתית ובין הפלשתים נסמכת על תפוצתה הגיאוגרפית, המק"בילה בדרך כלל לתחום ישיבתם והתפשטות השפעתם של הפלשתים בארץ-ישראל לפי מה שידוע לנו. אף הבחינה הסטראטיגרפית, מסייעת להנחה זו, שכן נמצאו הכלים הפלשתיים באותן השכבות של התלים שזמנם ניתן לקבוע בין המחצית הרא-

שונה של המאה הי"ב ובין סוף המאה הי"א. זאת אומרת, בזמן הופעתם של הפלשתים בארץ לפי המקורות ההיסטוריים. הוזה אומר, שהיחוס הפלשתי של קיראמיקה זו נשען על שלוש אסמכתות: היסטורית, גיאוגרפית וסטראטיגרפית.

מבחינת הסגנון נתמזגו בכלי החרס הפלשתיים כמה סגנונות קראמיים. בצורות הכלים אנו מבחינים ארבעה מקורות של השפעה: מיקני, קפרי, מצרי וארצישראלי מקומי.

תערובת הסגנונות ומיזגתם בקראמיקה הפלשתית מעידות עליה, שאינה יצירתה של עם או שבט שבא ישר מארץ מולדתו והביא עמו מסורת קראמית אחידה, אלא פרי השפעות שונות שנקלטו על-ידי יוצריה בתחנות הביניים של הדרכיים בהם עברו, אף משקפים כלי החרס הפלשתיים את התפוררותן של תרבויות תקופת הברונזה המאוחרת, שפינו דרך לתרבות החדשה של תקופת הברזל הקדומה.

בחוג ב' הרצה הפרופ' מ. אבנימלך על

ה ג י א ו ל ו ג י ה ש ל ח וף פ ל ש ת

מישור החוף הפלשתי — אמר המרצה — הוא הקצה המערבי של מערכת קערונים (סינקלינות) העושה שפלת גבעות נרחבת, הנמשכת מנחל שורק ועד נחל בשור, ואף עד לסיני. מבחינת המבנה ותולדות ההתפתחות יש הקבלה רבת-עניין בין אגן באר שבע ומישור החוף שלו ובין אגן יזרעאל ומישור חופו שלו, שהוא דרומו של מישור עכו. הים הניאוגני הציף את שני האגנים ונמשך מזרחה עד לבקיע הירדן. ההבדל העיקרי שבין שני האגנים הוא בדמותם הטקטונית: בצפון חתכו ההעתקים באלכסון את הקמטים במידה יתרה מאשר באגן באר-שבע. העתקים מרובים חוצים את מישור החוף הפלשתי ותהליכי שחיקה (אבראזיה) נטלו ממנו שכבות עבות של משקעים. חמרי שקיעה צעירים, בתחילה ימיים ואחר-כך יבשתיים, נרבו כאן עד לעובי של 200 מ' בקירוב. מחמת רפיותם של משקעים אלה — שעיקרם חול ואבן-חול — מצטברים במעמקים מיתוהום עשירים. המבנה המקומט של השכבות הקדומות מניח מקום לסברה, שיש כאן מעיינות של נפט.

אחרון המרצים בחוג ב' היה ד"ר י. שאטנר ונושא הרצאתו:

ה ג י א ו מ ו ר פ ו ל ו ג י ה ש ל ח וף ה א ר צ י ש ר א ל י

ה ר צ א ת ו ש ל י . ש ט נ ר

חוף ארצנו הוא יחידה מורפולוגית מיוחדת, שמלבד הכוחות הפועלים בפנים הארץ מעצבים את תבליטה עוד גורמים נוספים שמקורם המגע בין היבשה והים. אופיו זה המיוחד של החוף ניכר אפילו בתופעות מיקרומורפולוגיות. כגון צורות הבליה הנגרמת מכוח ההמסה של מי הים המלוחים או של האוויר הלח המכיל גם כמות מסויימת של מלחים. עיקר עיצובו של איזור החוף נעשה על ידי גלי הים העולים לעתים קרובות בכוח רב על החוף, במקום שיש רכסי גבעות בסמוך לקו-החוף, כגון, כמעט לאורך כל חופו של השרון — נוצר תבליט אבראסיבי מובהק. התבליט הזה הוא פרי גורמים אחדים, ובראש וראשונה פרי טיבם הליתולוגי של הרכסים הנ"ל. החומר הסלעי, הבונה את הרכסים האלה, שהן שורות של גבעות חול נוקשה, אינו מלוכד

ביותר ואף לא מרובד ריבוד אחיד או שווה. גבעות כורכאר קדומות יותר בדרך כלל הן סלע קשה יותר, וריבודן כמעט אופקי, ואילו הכורכאר הצעיר יותר רך מזה בהרבה וריבודו הוא בצורת "שתי וערב" (Cross-bedding), ועל-ידי כך גלי הים יכולים להורסו על נקלה. כל מקום שגלי הים מגיעים לרגלי גבעת הכורכאר — והיינו כשהריחוק בינם לבין הים אינו מרובה על 70—80 מ' — נוצר על-ידי כירסום הגלים, בעיקר בסערות, כעין נקבה בבסיס הגבעה. באין משען מספיק הסלע שמעל הנקבה מתמוטט ועושה מתלול. התהליך הזה הולך וחוזר והזית הגבעות הפונה אל הים פוחתת והולכת כל זמן שגלי הים יכולים להגיע לבסיסה. באופן כזה נוצרו לא רק קירות הכורכאר הנמשכים בקו חופו של השרון אלא גם טבלת האברסיה שלאורך החוף הזה. טבלה זו נמשכת ברציפות לרגלי המתלולים הנ"ל ושרידיה המקוטעים נמצאים בתוך הים בצורת שוניות. הטבלה האברסיבית מראה כעין מישור צר ושטוח לרגלי הגבעות ונוצרה על ידי גלי הים שכאילו הקציעו את החלק הקדמי של הגבעות.

בצד פעולות ההרס בחופה הצפוני, הסלעי, של ארצנו, יש פעולות בנייה וצבירה בחופה הדרומי. פעולות האברסיה יעילות הרבה יותר בחורף, כשהרוחות שכיחות וחזקות. פעולות הצבירה שליטות בקיץ, שהים שוקט זמן ממושך. אבל אין להגזים בהכללה זו: גם בחופה הדרומי של ארצנו ישנם קטעי חוף, שבהם האברסיה ההורסת היא חזקה מאוד (חוף אשקלון), ולעתים אמנם רחוקות יעוררו רוחות חזקות את גלי הים לפעולה נמרצת גם בקיץ. פעולת הצבירה נעשית בעיקר על-ידי התהליך המכונה "הזזת החולות" Coast-drifling. א. העברת כמויות גדולות של סחף והשקעתו לאורך קו החוף. הפעולה הזאת נגרמת על-ידי תהליכים שונים, ובעיקר על-ידי כך שהגלים עולים על חוף ארצנו בכיוון אלכסוני במקצת וכנגד זה הם חוזרים בכיוון מאונך. כל מקום שהחוף שטוח כוחו של הגל העולה גדול מזה של החוזר, ולפיכך נשארת כמות קטנה של חול בעיקר בשקעוריות ובסטיות של קו החוף. על ידי התהליכים האלה החוף הולך ונעשה ישר וחלק.

יש לציין עוד תוצאה אחת של פעולת צבירה זו: שפכי הנהרות "הבחויים", כלומר נהרות הנשפכים לים לא בדרך הקצרה והישרה ביותר אלא תוך סטיה ניכרת וארוכה — בדרך כלל צפונה. כידוע גרמה תופעה זו גם להתהוות ביצות, והוא גורם אנתרופוגיאוגרפי חשוב להתיישבות בשטח שלאורך החוף.

המושב הרביעי

המושב הרביעי, שנערך בו בערב, נפתח בהרצאתו של נשיא המדינה מר י. בן-צבי על:

היישוב השומרוני שבחוף הים וביהודה

המרצה העיר בתחילת דבריו, שתפוצת השומרונים מחוץ לתחומי מחוזם, מחוז השומרון, כבר התחילה בתקופה הקדומה, בימי בית שני, והתפשטה בייחוד לאחר החורבן בתקופה הביזאנטית.

במקורות השומרונים מסופר על ב בא ר ב ה (308—332), מחולל המרד השומ-

רוגי הגדול, שחילק את הארץ הכפופה לשלטונו ל"א מחוזות, ובתוכם שלושה על חוף הים: לרזה (בית אל) עד עיר גליל אשר על הים; חוף הים; וארץ פלשתיים מן עזה עד נחל מצרים. באותו מקור מסופר קודם לכן על שמונה בתי כנסת שבנה בבא רבה, ואחד מהם "כנישת קרית בית דגן". יש מקום לספק, אם הכוונה כאן לבית-דגן של רמלה או לבית-דגן אחר, שמדרום לשכם, אבל רשימת המחוזות מספיקה להוכיח, ששני המחוזות הללו, זה שמשתרע עד גליל שעל שפת הים וזה שבין עזה ובין אל-עריש, כבר היה בהם יישוב שומרוני במאה הרביעית.

הקו המדיני של הממשלה הנוצרית הביזנטית היה אנטי-שומרוני, כמו שהיה אנטי-יהודי. ובדומה לאוכלוסיה היהודית שבאותה תקופה, שהתפשטה מחוץ לתחומי יהודה, גפוף היישוב השומרוני כבר אז לא רק בשומרון אלא גם בבית שאן ובעיר החוף, בקיסרין וביהודה. גם בהר הכרמל היה יישוב שומרוני קיים בשנת 556, שנה שבה פרץ מרד שומרוני חדש בקיסרין ובכרמל. אין ספק שיישוב שומרוני זה של מאות אלפים נפש לא יכול היה למצוא את מחיתו בערים בלבד. הוא התפשט גם בכפרים, ורוב היישוב השומרוני והיהודי עסק בחקלאות.

לפי מקורות ערביים ישבו בקיסרין בשעת הכיבוש הערבי כ-80 אלף שומרונים וכ-100 אלף יהודים. מקור ערבי אחר מעריך את מספר השומרונים בקיסרין באותה תקופה ב-30 אלף איש בלבד. אבולפתח מספר, שבעקבות הכיבוש עזבו השומרונים את ערי החוף, אבל כנראה ברחו העשירים בלבד, לפי שבדורות הקרובים שלאחר הכיבוש אנו מוצאים שוב קהילות שומרוניות בערי החוף — בקיסרין, באשקלון, בארסוף ובעזה וכו', והן היו קימות עד תקופה מאוחרת. מכל מקום, אנו מוצאים עז בעדותו של ר' בנימין מטודילה על קיסרין, שבצד 200 היהודים, ישבו בה גם 300 שומרונים. ובאשקלון, שבה מצא 200 יהודים רבניים ו-40 קראים, היו גם 300 כותים (= שומרונים).

בלאדרי מספר שבזמן שלטונו של הארון אלרשיד (786—709) היה קיים יישוב שומרוני חקלאי או שומרוני-פלחי. יישוב זה האריך ימים גם לאחר שלטונו של חליף זה. הכוונה היא בעיקר ליישוב חקלאי שבסביבות רמלה.

כאן המרצה מונה את שמות היישובים, שישבו או שעדיין יושבים בהם שומרונים: לוד, רמלה, צפריה, צריפין, בית-דגון, כפר בילו, שעלבים, ארסוף, חרם-עלי, גליל כפר שלם, יפו (בה ישבו כבר בימי בבא רבה ועד שנת 634, ובמאות ה'—י"ח) יישוב שוב בא להתיישב בה; היום מספר התושבים השומרונים ביפו הוא 90 נפש; יבנה (שליפ עדותו של פטרוס האיברי בן המאה ה' היתה כל העיר יבנה ונמלה מיושבים שומרונים. אף נזכר יישובם כאן במאות ה'—י"ד, וחרב בימי מסעי הצלב); אשקלון (הקרואה גרר בפי השומרונים. בכרוניקת אדלר נזכר כאן יישוב שומרוני משנת 580, ולאחר הכיבוש הערבי מצא בה ר' בנימין מטודילא (במאה ה"ב) 300 כותים, שישבו בה עד לחורבנה); עזה (שהם מזהים אותה עם כפתורים (דברים ב' כ"ג); כאן היישוב השומרוני נמשך מלפני הכיבוש הערבי עד המאה ה"ח); רפיח (הנקראת בפיהם חצרים או חצור והיישוב נמשך בה למן ימי ביזנטיון עד המאה ה"ח).

אי השומרונים בים-סוף ליד אילת, שאדריסי קורא לו בשם ג'זירה אל-סאמידה, ואולי היא יוטבה, כיום סיראן.

המרצה בא לידי שלוש מסקנות:

(א) התיישבותם של השומרונים גם מחוץ לתחומי של מחוז שומרון, דהיינו בחוף ים פלשתים ובדרום-יהודה היא עובדה היסטורית. יישובים שומרונים ניכרים נוסדו ונתקיימו כאן גם בימי רומא וביוזאנטיון וגם בימי בני אומיה והפאטימיים, ואף בימי הצלבנים, הממלוכים והעותמנים — עד למאה ה"ט.

(2) היישוב השומרוני שבתקופה הערבית — לפני הצלבנים — היה ברובו הגדול ובדומה ליישוב היהודי — כפרי חקלאי.

(3) כמעט בכל הנקודות שבהן אנו מוצאים בתקופה הסטורית זו או זו יישוב שומרוני (ביהודה וזולתה) היה יישוב זה קיים בצדו של יישוב יהודי, ובכל מקום שבו נתבטל היישוב היהודי מאיזו סיבה, לא נשאר גם מיעוט שומרוני קיים. יצאה מכלל זה שכם, בה נשאר יישוב שומרוני גם לאחר שהיישוב היהודי נתבטל בה (בסוף המאה ה"ט או בראשית המאה ה"כ).

בסוף דבריו עומד המרצה על דתם ותולדותיהם של השומרונים. השומרונים הם בני דת משה: הם מיחדים את הבורא, תורת משה היא תורתם ומשה הוא נביאם, והם מאמינים ביום נקם ושלם (שכר ועונש ותחיית המתים), וזוהי הנוסחה הכוללת את חמשת עיקרי הדת שלהם: "אימנתי בכ' ה' ובמשה בן עמרם עבדך ובתורה הקדושה ובהר גרוזים בית אל וביום נקם ושלם". אין בהם שום עבודה זרה. עבודת ה"צפור" שמנו בהם אינה אלא עלילה נושנה. אולם, בניגוד ליהודים, אינם מקבלים את התורה שבע"פ — כמו הקראים תלמידי ענן, שצצו כ-1500 שנה אחריהם, ולא זו בלבד, אלא בניגוד ליהודים ולקראים גם יחד אינם מקבלים גם את נביאי ישראל, מפני שהנביאים לא התנבאו בהר גרוזים, וברובם התנבאו בירושלים דווקא. וראוי לציין שבמקום המסורת והתורה שבעל פה של היהודים נתפתחה בקרבם מסורת ותורה שבע"פ שומ"ר ונית מיוחדת, כגון עניין קביעת המועדות וראשי חדשים, סדרי שחיטה ותפילה, נישואים. גיטין, מבטא האותיות, סמני נגינה ונקודות.

בעניין מוצאם ודברי ימיהם של השומרונים חשובים בייחוד שלושה תאריכים: א. הקמת משכן שילה במקום משכן שכם, הנזכר ביהושע פרק כ"ד, בשנת 1100 לפסה"נ בערך (260 שנה לבואם לארץ). ב. יישוב זרים ובהם כותים בשומרון (716—721); ג. עליית זרובבל בש' 536 ועליית עזרא בש' 456 לפני הספירה.

גזע השומרונים, בדומה לגזע היהודים, אם גם היתה בו תערובת, אין להוכיח, שהיסוד הזר היה בו מרובה ביותר. אופיו בכל אופן נשאר ל.י. ראייה לדבר: גם הלשון העברית שבפיהם וגם — בעיקר — החלוקה לשבטים ומציאות שבט כהנים ולויים בקרבם. בהיסטוריה הארוכה היו זמנים של ריב ושטנה ביניהם לבין בני ישראל והיו גם זמנים של פעולה הדדית ויחסי שכנות הגונה.

בסוף הבית השני גברה השנאה. ידוע הסיפור המובא בתלמוד על ה"כותים" שהערימו על היהודים בהרמת משואות שלא בזמנן, כדי לשבש את חשבון המולד

והמועדים של היהודים. משום כך היו מוכרחים היהודים בעלותם לרגל להר הבית להקיף את ארץ הכותים וגם להפנות את האותות והמשואות דרך עבר הירדן. פרצה מלחמת אחים ומתוך משטמה זו החריבו מלכי בית השמונאי את מקדש גרוזים של השומרונים וחרשו את המקום.

מרידות השומרונים נמשכו כל ימי שלטונם של הרומאים, גם בתקופת האלילות וגם בימי שלטון הנוצרים — הביזאנטים. הרומאים והביזאנטים התנקמו בעדת השומ"ונים באכזריות איומה וכיבו את אש המרידות בדם. רק שרידים מהם נשארו בחיים ומהם נפוצו על פני חוף הים בשרון ובנגב ובעמק בית-שאן (שבט יששכר). אחרים הלכו לגולה — לסוריה, למצרים וגם לארם נהרים ובמשך הזמן נטמעו ולא נשאר להם שריד מעט, מחוץ ליישוב הדל בשכם, במורד הר גרוזים המקודש אצלם עד היום, והיישוב החדש בתחומי מדינת ישראל.

ההרצאה השנייה במושב זה היתה של י. ברטלסקי שהרצה על :

הקהילות היהודיות בשפלה בימי הביניים

הידיעות על קהילות יהודיות בשפלה בימי הביניים עדיין זעומות. המוקדסה שבהן, היא גם אחת הנכבדות ביותר בדברי ימי הישוב היהודי בא"י לאחר תקופת התלמוד, מספרת, שבסוף התקופה הביזאנטית היתה עזה אחד משלושת המרכזים הארצישראליים שהיו נוהרים אליהם עולי-רגל מן הגולה. לדעת המרצה היתה תחילה (לאחר מרד בר-כוכבא) יבנה מרכז על-יית-רגלים, ומשבטל המרכז ביבנה נתפצלה על-יית-הרגלים לשלושה מרכזים נפרדים: טבריה, עזה וצווער. עזה שימשה מרכז על-יית-רגלים מן "המערב", היינו מצפון אפריקה ומצרים. נוהג זה יסודו באיסור שאסר אדריאנוס קיסר והשלטונות הביזאנטיים על יהודי א"י לשבת בירושלים ולבצע בשעריה.

במשך שלוש מאות וחמשים השנים הראשונות שלאחר הכיבוש הערבי הישו היהודי שבשפלה מכוסה בערפל. יש רמזים בודדים על קהילות יהודיות בעזה, אשקלון, יפו ורמלה, וכן על ישוב כפרי יהודי בין רמלה לעזה.

עם גילוי תעודות הגניזה הקאהירית מן המאות ה"א—ה"ב נתבהרו הידיעות על יהודי השפלה באותה תקופה. שבע קהילות נודעות מאז: אל-עריש, רפיה, עזה אשקלון, בית-גוברין, יפו ורמלה. הללו ישובו על דרכי התעבורה והמסחר הראשיים ממצרים לא"י ומעריה-החוף אל תוך הארץ. בכמה מהן, כגון אשקלון, רמלה, עזה ואל-עריש, היו גם קהילות קראיות. מסביב לערים אלו היה גם יישוב יהודי כפרי.

הקהילות הרבניות היו נתונות למרותו של מרכז הגאונות הארצישראלית, שמינה בהן מנהיגים רוחניים. הקהילות העמידו מתוכן כמה אישים חשובים. ר' אפרים בר-שמריה העזתי היה מנהיגן הרוחני של קהילות הארצישראליות במצרים, ששמרו על קשריהם עם קהילות מוצאם.

בסוף המאה ה"א נסחפה אשקלון במלחמה הדרמתית בין ר' דוד בן ר' דניאל בן עזריה, מזרע ראשי הגולה בבבל, שהכתיר עצמו ראש גולה במצרים, ואמר להשתל-

על עריהחוף הארצישראליות שנשארו לאחר הכיבוש הסלג'וקי בידי הפאטימיים, ובין מרכז הגאונות הארצישראלית, שגלה, מחמת אותו כיבוש, לצור. נוסעיההצלב החריבו את רוב הקהילות בשפלה. רמלה נתחדשה שנית. אשקלון נכבשה באיחור של 54 שנים. קהילתה הגדולה והנכבדה הוסיפה להתקיים גם בתקופת נוסעי הצלב ועמדה בקשרים עם אחרוני הגאונים הארצישראליים, עד שנחרבה עם העיר כולה בידי צלאח־אדין.

בתקופה הממלוכית שלאחר התקופה הצלבנית נתחדשו, קהילות היהודיות בעזה ובמלמה בלבד. עזה היתה קהילה חשובה, לפרקים גדולה מן הקהילה היהודית בירושלם. היא נהנתה מן השיירות והמסחר בין מצרים וארץ־ישראל. כמה מתושבי קהילה היו בעלי שדות וכרמים ועסקו בחקלאות ובתעשיית יין. החקלאות היהודית בעזה משתקפת לאחרונה בשאלות־תשובות של חכמי א"י בני המאה ה"ט".

אתרן המרצים באותו מושב היה ד"ר ת. וירשובסקי, שהרצה על:

נתן העזתי

התנועה המשיחית הגדולה הקשורה בשמו של שבתי צבי אפשר שלא היתה קמה אלמלא נתן העזתי. ראשיתה של השבתאות בפגישה של שבתי צבי עם נתן העזתי בעזה בשנת תכ"ה. נתן העזתי הוא מחוללה של השבתאות משתי בחינות:

ראשית, זכה שבתי צבי להתקבל כמשיח על חלק מן העם מכוח נבואתו של נתן העזתי.

שנית, נתן העזתי יצר את התיאולוגיה השבתאית. במיתוס על נשמת המשיח הכלואה בבית־האסורים של כחות הטומאה, ניתן פירוש מיסטי לאישיותו החולה ומעשיו המוזרים של שבתי צבי, הונוח היסוד להצדקת ההמרה של המשיח שבאה אחר כך במפתיע.

סיוור לאשדוד, יבנה ועוד

למחרת בבוקר, ג' דחוו"מ סוכות, יצאו משתתפי הכינוס לסיוורם השני. הם סיירו את אשדוד, יבנה, יבנהיים, נחל לכיש ונגבה. גם סיוור זה נערך בהדרכתו הכללית של ד"ר ז. וילנאי ובסיועם של הח"ח מנשה הראל ומגן ברושי. באשדוד אמר דברי הסבר מר י. קפלן. הסיוור נסתיים בנגבה בדבריו של אלוף ש. אבידן, מפקד חטיבת נבעתי לשעבר, שתיאר בקצרה את עמידת הגבורה של נגבה והיישובים האחרים שבאיזור בימי מלחמת השחרור.

המושב החמישי

אחרי הצהרים נפרד הכינוס שוב לשני חוגים. בחוג א' הרצו: ד"ר א. מלמט — על מלכות אשקלון בתקופת המקרא, ד"ר י. אהרוני — על הנושא "דרך ארץ פלשתיים", וד"ר ת. תדמור — על מסעות אשור על אשדוד. בחוג ב' הרצו: מר ת. י. אורן — על ימה של ישראל, מר יהודה קרמון — על השפעות גיאופוליטיות על יישוב החוף, ומר ש. בלאס — על תכנון המים לדרום הארץ.

והנה תמצית דבריהם:

מלכות אשקלון בתקופת המקרא

המרצה ד"ר א. מלמט סקר את תולדותיה של אשקלון על-פי הידיעות שבמקרא ובמקורות האפיקראפיים שעיר זו נזכרת בהם למן כתבי המארות מן המאה ה"ט. בייחוד עמד המרצה על תולדותיה של אשקלון בשנותיה האחרונות של ממלכת יהודה, אותה שעה שההשתלשלות ההיסטורית דומה היתה בשתי המדינות השכנות. בתחילה ניסו שתיהן להתנגד למצרים, כפי שמראה מלחמת יאשיהו במגידו וכינוש עזה בידי פרעה (ירמיה מ"ז, א'; הרודוטוס I, 159). קדם למאורעות אלה חורבנה של אשקלון, שעליו מנבא ירמיהו (בפרק הנ"ל). לדעת המרצה, נבואה זו מכוננת למאורעות שעליהם מספר הרודוטוס (I, 105), היינו לחורבן העיר בידי גייסות הסקיתים, שפלטו לחוף הארץ (ע"י בפרוטרוט בקובץ ארץ ישראל א', ע' 182 וא' וגם ב IEJ כרך I, ע' 154). עם עליית בבל הפילו צבאות נבוכדנאצר את פחדם לא רק על יהודה אלא גם על ערי פלשת. דבר זה מתאשר עתה על ידי מכתב ארמי שנתגלה בסאקארה שבמצרים, והוא נשלח כנראה ע"י מלך אשקלון שביקש עזרה צבאית מפרעה. תוכנה של תעודה זו משתלב יפה בידיעות המקרא על מסע הבבלים לארץ בשנת 598, שבעקבותיו באה גלות יהויכין. דומה שהמסע הצבאי לאשקלון נסתיים בתוצאות דומות לאלו שביהודה. גם מאשקלון הגולו תושבים בבלה, ובייחוד בני העלייה ובעלי המלאכה. בתעודות שנמצאו בארמונו של נבוכדנאצר ופורסמו בדפוס על-ידי ויידנר נזכרים בצדם של גולי יהודה גם בני מלך אשקלון וגם ספרים וזמרים מבני אותה העיר.

בהרצאתו על

"דרך ארץ פלשתים"

קבע ד"ר י. אהרוני, שאחד מיסודות הכוח והעושר של הפלשתים היה בשליטתם על הקטע הדרומי של "דרך הים" שעבר בארצם. זאת היא דרך מצרית עתיקה, שראוי היה לקרוא לה דרך הפרעונים. שם דומה לזה הוא השם "דרכי חור", כלומר דרכי האל הורוס, הוא פרעה החי, שבו נקרא, בתעודות המצריות הקדומות מצודה דרכים שבגבול מצרים, היא ת"ל הסמוכה לקנטארה של ימינו.

בזכות השיבותה המרובה של דרך זו למצרים, נשתמר תיאורה ב"מפה" וב"מורה הדרך" הקדומים ביותר שבידינו: בתבליטים של סתי הא' שבמקדש אמון בכרנן ובתיאור הגיאוגרפי הסאטירי של הפאפירוס האנסטאסי א'. בשני המקורות מתוארת שרשרת של מצודות ובארות מבוצרות לאורך הדרך מן הדלתה עד עזה, שהיא בתקופה זו מרכז השלטון המצרי ובירתה של כנען.

מקבילים אנו את שני המקורות המצריים זה לזה, אנו רואים ששבע מעשר התחנות הנזכרות בפאפירוס האנסטאסי באות גם אצל סתי בשמות דומים או זהים. ובודאי הן התחנות החשובות והמרכזיות שעל הדרך. ומעניין הדבר, שתחתימס עושה את דרכו מת"ל עד עזה במשך עשרה ימים. ממש כמספר התחנות הנזכרות בפאפירוס. ויש להניח שמצודות אלו היו מרוחקות זו מזו כמהלך יום (20—25 ק"מ). לעומת זה

מתוארות אצל סתי 21 בארות ומצודות, ובהן גם "המגדל של סתי", שבוודאי הוא הוא מגדל, הנזכרת במקרא בין בעל צפון וים סוף (שמ' י"ד, ב). מכאן שברשימת סתי נזכרים גם מקומות מקבילים, שלא שכנו על הדרך הראשית ממש.

אולם לא רק הדרך על מצודותיה, אלא גם רצועת החוף הדרומית של כנען, שנקראה לאחר מכן בשם פלשת, היתה מעוז השלטון המצרי בכנען. מעטות המרידות נגד המצרים שהיו בערים שבאיזור זה. עזה היתה בירת הארץ, ובה מושל וחיל-מצב מצרי, וממכתבי אל-עמרנה למדים אנו, שגם ביפו ישב חיל-מצב מצרי. כנגד הנהג המצרי הרגיל להקים מקדשים לכבוד האלים הכנעניים המקומיים, שומעים אנו דווקא באזור שלנו על שני מקדשים לאלים מצריים שנבנו בימיו של רעמסס הג', לאל אמון בעזה ולאל פתח באשקלון.

לעומת העדויות הללו, שעוד באמצע המאה ה"ב היה איזור זה מעוז השלטון המצרי בכנען, יש מקום לשאול, כיצד התנחלו הפלשתים דווקא בסביבה זו? נראית דעתם של החוקרים הסוברים, שראשית התנחלותם של הפלשתים נעשתה כאן ברשות המצרים ואולי ביוזמתם, שקיוו להשקיט את האויב המסוכן ולהפכם לשומרי גבולות. עם הירידה המוחלטת של שלטון המצרים בכנען השתלטו הפלשתים על האיזור כולו, על מצודותיו, נמליו ודרכיו, וכיוון שהיו שליטיה החדשים של "עיר כנען" (עזה) ראו עצמם כיורשי השלטון המצרי בארץ.

עם זה לא פסקו מעולם נסיונות המצרים להשתלט על איזור זה וניצלו כל שעת כושר כדי להגשים שאיפתם זו, ועתים גם היתה להם הצלחה מסוימת. לאור תמונה זו של קו המצודות במדבר סיני ומרכזי השלטון המצרי בפלשת, מתבאר לנו, מפני מה לא יכלו בני ישראל ללכת בדרך הים הקצרה, היא דרך ארץ פלשתים שלאחר מכן — "פן ינחם העם בראותם מלחמה".

מסעות אשור על אשדוד ותולדות הפחווה אשדוד על נושא זה הרצה ד"ר חיים תדמור. לגגולים מיוחדים עברו על העיר אשדוד בתקופה האשורית: היא נעשתה פחוה, ובעוד שנים מועטות שבה לשמש מלוכה ואסאלית, ואחר-כך כנראה שוב נעשתה פחוה. לגגולים מעין אלה אין אח בתולדות האימפריום האשורי. אשדוד נפגעה קשה בכיבושי עוזיהו שפרץ את חומותיה ו"בנה ערים באשדוד ובפלשתים" (דה"ב כ"ו, ו). בימי אחז השתחררה והתפשטה צפונה בגבול יהודה לכיוון עמק אילון. ועוד עלתה והוסיפה להתחזק לאחר מסע תגלת פלאסר הג' לא"י בש' 734/2, שבו נפגעה קשה מלכות אשקלון וקוצצה בידי האשורים. עד שנת 711 היתה אשדוד עיר מרכזית בצפון פלשת ורקמה ברית למרוד נגד אשור עם מלכי הסביבה. בשנת 713 מרד אור מלך אשדוד, שסמך כנראה על עזרת נסיכי סיס שבדלתה. בשנת 712 שלח סרגון את התרתן שלו ללחום נגד אשדוד ודיכא את המרד. למאורעות אלה מכוון פרק כ' בישעיהו "בשנת בוא תרתן אשדודה". בשנת 712/1 תפס איש יוני (ימני במקורות אשור) את המלוכה באשדוד ומרד שנית באשור; הוא בא בברית עם מלך מצרים, הוא כנראה בוככריס מלך סיס, והציע למלכי פלשת יהודה, אדום ומואב שיצטרפו למרד. סרגון עלה עליו (בש' 711).

כבש את אשדוד ועשה אותה לפחוזה, הרביעית במספר הפחוות בעבה"י המערבי. בדרכו כבש את גת (היא גתים שבסביבות רמלה), את גבתון ואת עקרון. אשדוד היתה פחוזה אשורית 8 שנים. בשנת 705, כשפרץ מרד חדש בא"י — כבש מלך אשקלון, בן בריתו של חזקיהו, את כל פחוות אשדוד עד הירקון. כשבא סנחריב לא"י ב־701, לא חידש, מסיבות בלתי ידועות, את פחוות אשדוד, אלא החזירה למעמד של מלוכה ואסאלית. אבל בשנת 669, שנת מותו של אסרחדון בא שינוי: באותה שנה נזכר ברשימות האפונימים "הפחה של אשדוד [דוד]". ושמה סיבת הדבר בכך, שמרדה אשדוד בימי אסרחדון ושוב נעשתה פחוזה. אפשר אירע הדבר בשנת 674, כשנחל צבא אשור תבוסה קשה בשערי מצרים. אותה שעה מרד אף בעל הצורי באשור. כפחוזה מתקיימת אשדוד עד ירידת אשור. אבל היא עלתה שוב לגדולה והתחזקה. לפי הירוודוטוס צר עליה פסמתיך מלך מצרים 29 שנה, והרי דבר זה מעיד על כוחה וגבורתה של אשדוד. כנראה, היא התפשטה באיזור בימי גלות בבל, ולפי ספר נחמיה מכונים תושבי החוף על שמה — אשדודים, ושפתם — אשדודית.

בחוג ב' (לגיאוגרפיה וטבע הארץ) הרצה ראשונה במושב החמישי מר א. י. אורן על ימה של ישראל.

אחריו הרצה מר יהודה קרמון על

השפעות גיאופוליטיות על יישוב החוף הארצישראלי
 המרצה פתח בהנחה, שעניינו של יישוב בימי קדם הוא בעיקר עניין של ביטחון. מטבע הדברים, שבחוף הביטחון רופף, וכל כפר הנבנה שם הוא מבצר. תושבי החוף שרויים בסכנה משולשת: א) התקפות של תושבי החר; ב) התקפות־פתע של שודדי ים; ג) הרס על־ידי צבאות זרים העוברים לאורך החוף. והסכנה האחרונה גדולה מכולן. היישוב הבודד אין בכוחו לעמוד על נפשו, ועל־כן יישובי החוף מתלכדים מסביב למרכזים מבוזרים. ביצורים טבעיים אין בחוף, והשטח של שפלת החוף קטן מכדי קיומה של מעצמה בכוחות עצמה. לפיכך אין איזור החוף מתעורר לחיים מדיניים עצמיים ולתרבות משלו אלא כשהוא נתמך על־ידי כוח חיצוני, חזק יותר, כגון מעצמה ימית שעניין לה בהחזקת בסיסים בחוף. היחסים בין מתיישיבי החוף ומתיישיבי החר הם בדרך כלל יחסי איבה, אבל רק לעתים רחוקות מנסים תושבי החוף להשתלט על החר, שהדרך אליו זרועה מכשולים מרובים ויישובי מבוזרים מטבעם ומחמת מיעוט פריינו אין בכיבושו להביא תועלת ליישובי החוף. מדיניותם של יישובי החוף היא בדרך כלל מדיניות של הגנה, הם משתדלים לנצל את יתרונותיהם המסחריים. ואילו תושבי החר מושפעים ממניעים סוציאליים ולאומיים, המעוררים אותם להכניע את יושבי החוף ומדיניותם תוקפנית יותר. זירת הקרב היא על הרוב איזור הגבעות. — מבחינת הרקע הגיאוגרפי הנרחב יותר יישוב החוף הוא חלק ממזרחו של ים התיכון, ובהרבה תקופות היסטוריות הגבול האמיתי של הארץ אינו הים אלא הגבול שבין השפלה והחר. גורלו של יישוב החוף תלוי פחות במאורעות המתרחשים בארץ מאשר במאורעות המתרחשים באיזור הים התיכון. בתקופות של פריחת המסחר בים התיכון, גם היישוב בחוף משגשג ותרבותו עשירה;

בתקופות של שפל ערכו יורד, וההר מתגבר על החוף. אבל רק לעתים רחוקות יודעים תושבי ההר להעריך את ערכו של סחר החוף ולקיים אותו. — תולדות החוף פותחות בעלייתם של הפיניקים, שבאה לאחר חורבנה של התרבות האגאית. ההגמוניה הפיניקית נמשכה כאלף שנה, ולא נתקפחה לא על-ידי בני ישראל ולא על-ידי הפלשתים. רק כיבוש אלכסנדרוס מקדון שם קץ לשלטונם של הפיניקים, בימי השלטון ההלניסטי מרכזי האדמיניסטרציה נקבעו בקרבת החוף (אלכסנדריה, אנטיוך כיה). תקופת החשמונאים היא אחת התקופות הקצרות של שלטון ההר על חלק מן החוף. אבל זוהי תקופה של מהפכה בים התיכון. שנת כיבוש יפו (שנת 146) היא שנת חורבנן של קרת-חדשת ושל קורינת, שני שרידי המעצמות הימיות הוותיקות, על-ידי רומא המעצמה הצעירה. האופי הרומי-הלניסטי של החוף עמד בעינו כל ימי תקופת הקיסרות הרומית וביזאנטיון עד לכיבוש הערבי בשנת 640. אז שבו ערי הבירה לפנים הארץ (קאהיר, חלב, דמשק, בגדאד) והחוף נעזב ונעשה תחום חקלאי דל. מסעי הצלב הם פרי התאושות בצפוננו של ים התיכון וחיודש המסחר בו. החוף מתארגן כמדינות צלבנים ומושבות של ערי צפון איטליה. ההתנגשות עם פנים הארץ נמשכת מאה-מאתיים שנה ומסתיימת בנצחונה של פנים הארץ. ערי החוף נהפכות לעיי חרבות. עם גילוייה של אמריקה ירד בכלל ערכו של הסחר הימני-תיכוני ותורכיה השתמשה בשעת כושר זו והרסה במתכוון את רוב יישובו של החוף. מצב זה נמשך עד המאה הי"ט. עם פתיחת תעלת סואץ ותנועת ההתיישבות היהודית נתעורר החוף לחיים חדשים. היישוב היהודי החדש נאחז בעיקרו בחוף. שאיפה זו נתמכה גם על-ידי מעצמת המאנדאט הבריטית, שבתור מעצמה ימית פיתחה את הגמל המודרני בחיפה ואת מסילת-הברזל לאורך החוף. אף מדינת ישראל, שנוסדה בשנת 1948, היא בעיקרה מדינת-חוף, ובחוף מרוכזים כ-80 אחוז מתושביה וכמעט כל הכלכלה. ממרכז זה הודרות שלוש שלוחות אל פנים הארץ (הגליל, פרוודור ירושלים והנגב), שיישובן וכוחן הכלכלי פחותים הרבה משל החוף. החוף הוא גם הקשר היחיד עם עורף המדינה, המספק לה כספים ותגבורת בכוח-אדם. כברוב תקופות ההיסטוריה, הגבול עובר שוב בין החוף ובין ההר.

המושב השישי

של הכינוס נפתח בליל שבת בהרצאתו של ד"ר ח"ז הירשברג על
שפל ועלייה בתולדות השפלה

לאחר שפסקו המלחמות בין הצלבנים והמוסלמים בארץ-ישראל ובשכנותיה, והשלטון הממלוכי התחזק בארץ, נתחדשה תנועת השיירות של עולי הרגל ממצרים לירושלים ולשאר המקומות הקדושים. הן היו הולכות דרך חצי-האי סיני, הרחק מדרך החוף שהיתה משובשת בכנופיות של שודדי ים. במעברם דרך שפלת החוף נתנו הנוסעים את דעתם על כמה פרטים של פריון האדמה ותכונות תושביה. באותה תקופה היתה עזה בירתה של דרום-ארץ-ישראל ומקום מושבו של המושל הממונה מטעם השולטאן הממלוכי. אחד מעיקרי תפקידיו של מושל עזה היה, גם בימי שלטון הממלוך-

כים וגם בימי שלטון העותומאנים, לשקוד על בטחונה של דרך זו ולכפות על הבדוים של הנגב והשפלה את מרות החוק. בתחילה עלה הדבר בידי השולטאנים העותומאניים לבלום את תעלולי הנוודים ולהכשיר את התפתחותם השלווה של החקלאות בכפרים והמסחר בערים; באותם הימים גם התחילו מגדלים את הכותנה וקני הסוכר. אבל לא היו ימים מועטים וידו החזקה של שלטון זה היתה הולכת ומתרפית, ופשיטת הבדוים גרמו שהתושבים הקבועים עזבו את הארץ, והנוסעים של התקופה המאוחרת עומדים כולם פה אחד על הסתירה שבין פריון האדמה ושממותה. עד לכיבוש המצרי (בשנות השלושים של המאה הי"ט) היתה השפלה החלק השומם ביותר של הארץ.

מימי איבראהים פחה ואילך היו פלחים מצריים מתיישבים והולכים כאן. המרצה השני היה ד"ר א. בירן שהרצה על שמות חדשים בארץ-פלשתיים וסיפר על עבודתה של ועדת השמות הממשלתית. המושב ננעל בהרצאתו של מר יוסף וייץ על ההתיישבות החדשה בדרום.

למחרת לפני הצהריים סיירו המשתתפים באשקלון העתיקה והחדשה. ד"ר זונאבנד, ראש המועצה המקומית, סיפר על בניינה והתפתחותה של אשקלון החדשה ועל התכניות לעתיד, והדגים את דבריו במפות ותכניות. הסיור בעתיקות אשקלון התקיים קבוצות קבוצות בהדרכתם של מ. דותן, וילנאי, אהרוני ואחרים.

המושב השביעי והשמיני

המושב השביעי והשמיני היו מוקדשים לחפירות הארכיאולוגיות שנערכו בישראל בשנת תשי"ד. במושב השביעי מסרו סקירות מוקדמות בלוויית תמונות-אור בפנס קסם: ד"ר מ. שטקליס — על החפירה במערה כבארה, מר משה דותן — על החפירות בנהריה, ומר יוחנן אהרוני — על החפירות ברמת-רחל.

במושב השמיני והאחרון, הרצו: מר ז'אן פרו על החפירה בבאר-שבע, וד"ר נ. אביגד על עונת החפירות השישית בבית-שעים. בסוף המושב סקר מר יוסף אבירם, מזכיר החברה, את פעולותיה של החברה לחקירת א"י ועתיקותיה בשנת תשי"ד ותכניותיה לעתיד. אף הודה לכל אלה שסייעו בידי החברה בביצוע הכינוס, שבזכות עמלם וסיועם עלה בידו להתגבר על הקשיים השונים, שכינוס כזה כרוך בהם.

הכינוס ננעל בדבריו של פרופ' ב. מזר ובשירת התקוה.

עם גמר המושב השמיני ערכה המועצה המקומית של אשקלון מסיבת-סיום לכבוד באי הכינוס, שכללה תכנית אמנותית. אף התקיימה מסיבה בביתו של ראש המועצה לחברי הוועד והמועצה של החברה ולמרצים בכינוס.

ב. פרסומים

* הכרך השלישי של "ארץ-ישראל", מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה. יצא לאור בהוצאת החברה ומוסד ביאליק. הכרך הזה מוקדש למ. ד. קסוטו ז"ל, והוא מחזיק 268

עמודים בתבנית קוורטו, 10 לוחות ומספר רב של ציורים ומפות בגוף הספר. משתתפים בו בכרך 51 מחברים, ומדור מיוחד בו לתולדות היהודים באיטליה. מחירו 9.000 ל"י. לחברי החברה 7.500 ל"י.

* נפס והולך הכרך הרביעי של "ארץ-ישראל", המוקדש לנשיא המדינה מר יצחק בן-צבי במלאות לו שבעים שנה ובמלאות חמישים שנה לעלייתו ארצה.

* יצא לאור הספר "מפת מידבא, תרגום ופירוש" מאת מ. אבייונה (באנגלית) בהוצאה מהודרת. מחירו 6 דולר.

* כבר יצאו לאור חוברות 1, 2 מכרך 5 של הרבעון Israel Exploration Journal דמי החתימה בארץ 6 ל"י לחברי החברה — 5 ל"י. בחו"ל — 6 דולר.

* בהוצאת החברה יצאה לאור בדפוס אופסט, החוברת "בעיות בכרונולוגיה המקראית" מאת חיים תדמור. חוברת זו היא פרק מעבודת הדוקטור של המחבר ומכילה 80 עמודים. מחירה לחברי החברה 800 פרוטה.

ג. הפירות ארכיאולוגיות

* בסוף הקיץ תשי"ד ביצעה החברה את עונת החפירות השישית בבית-שערים (דן וחשבון ראשון על עונה זו מתפרסם בספר ארץ-ישראל ד'). נעשות ההכנות לעונת החפירות השביעית בקיץ תשט"ו. מנהל החפירות — ד"ר נ. אביגד.

* בקיץ תשי"ד ביצעה החברה בשיתוף מחלקת העתיקות עונת חפירות ברמת-רחל ליד ירושלים בהנהלתו של מר יוחנן אהרוני. דו"ח ראשון יתפרסם בחוברת הבאה של ידיעות.

* המהנדס י. קפלן ביצע באביב 1955 מטעם החברה חפירות-בדיקה בתלוליות בטאשי בנחל שורק, והרי סקירה קצרה שנמסרה לנו ע"י מנהל החפירות.

חפירות בדיקה בתלוליות בטאשי, נחל שורק

האתר העתיק, בו נמצאות תלוליות בטאשי משתרע כחצי ק"מ ממזרח לתל-בטאשי, התל שלפי ההשערה, טמונים בו שרידיה של העיר עקרון — אחד מסרני הפלשתים. נחל שורק שעל גדתו הימנית מצויות התלוליות נוטה במקום זה מכיוונו המזרח-מערבי ועובר בתווך בין שני האתרים העתיקים (תל-בטאשי ותלוליות בטאשי) וכיוונו דרום-צפון. יש לציין שבקטע זה של הנחל נובעים כמה מעיינות קטנים. שטחם של השרידים העתיקים במקום מגיע לעשרה דונמים בקירוב ומתוך השטח מזדקרות שתי תלוליות, שהגדולה בהן — המערבית, שטחה דונם בקירוב, והקטנה — המזרחית — כרבע דונם; פני התלוליות מכוסות אבנים מרובות ודומות הן לרגמים. החפירות נערכו על ידי כותב הטורים האלה מטעם החברה לחקירת א"י ועתיקותיה בתמיכת משרד העבודה, ועל ידו עזר מר ר. גופנא, מבוגרי האוניברסיטה. העבודה נמשכה כשבועיים ונסתיימה בערב הפסח תשט"ו.

החפירות נערכו בשלוש נקודות, הראשונה בתלולית הגדולה שבה נחפרה תעלת בדיקה לתוך רחבה של התלולית; נתגלו שרידים של מבנים, שכללו חלקיהם של שלושה קירות ורצפה של חדר השייך לשלב II של תקופת הברונזה התיכונה.

בנקודה השנייה הנמצאת לרגלי החלק המזרחי של התלולית הגדולה, נתגלתה שכבה כאלקוליטית שהכילה מבנים — יסוד של קיר הבנוי מאבני הנחל. הקיר הוא כנראה חיץ בין אולם וחצר של בית מן התקופה הכאלקוליטית. על רצפת החצר נתגלו בשלושה מקומות כיריים שתחתיתם עשויה משברי כדים. ליד כל אחד מן הכיריים נתגלתה קעריה. החפירה הופסקה בעומק של 70 ס"מ בקירוב שהוא מפלט פני החצר.

הנקודה השלישית נמצאת לרגלי שפתה הדרומית של התלולית הגדולה. שטח החפירה חולק במקום זה לשניים, ובחלקו הראשון, המזרחי, נתגלתה שכבה ניאוליתית הידועה כיריחו IX. בעומק של 40 ס"מ נחשפה רצפה ובה כיריים, ועל רצפה זו נמצאו מספר רב של שברי חרס ניאוליתיים. בחלק השני, המערבי, נתגלו כמה שכבות. מסתבר, שהשכבה הניאוליתית שכיסתה גם את השטח הזה, נהרסה על ידי שכבה כאלקוליטית הוזהה עם זו שנתגלתה על ידי כתוב הטורים האלה בת"א ובואדיירבה, סמוך לראש העין (עי' "ידיעות" שנה י"ז, ע' 157). שכבה כאלקוליטית זו נהרסה שוב בתקופת הברונזה הקדומה על ידי בור פְּרָה גדול שהכיל אפר ואבנים מרובים; בחלקו העליון הכיל הבור גם שברי חרס מן השלב II של תקופת הברונזה התיכונה; מסתבר שהשימוש בבור זה נמשך גם בתקופת הברונזה התיכונה. (לוח ו', 2, לוח ז', 1—3).

חשיבות מיוחדת נודעת לגילוי השכבה הניאוליתית, שלפי הסימנים עולה עומקה על מטר אחד. תרבות זו לא נתגלתה עד עתה בישראל במצב תקין כל כך, ויש לקוות שהעבודה במקום זה תחודש ותעשיר את ידיעותינו על תקופה קדומה זו.

כנס לבעיית הסקר הארכיאולוגי

בחודש אבגוסט 1954 התקיים ב"ארגנים" (קרית עמל) כנס לבעיית הסקר הארכיאולוגי, שבו השתתפו כ־50 איש מיישובי הצפון. בכנס הושמעו ההרצאות הבאות: י. אהרוני (הסקר הארכיאולוגי בגליל), ש. ייבין (שיטות הסקר), ב. מזר (מטרת הסקר ובעיותיו), י. אהרוני (הכרת חרסים מתקופות שונות), ג. אביגד (הכרת חרסים מתקופת הברזל), אף התקיימה שיחת חברים ונידונה תוכנית הסקר, שפרטיה ניתנים להלן. הכנס נסתיים בביקור בחפירות בית-שערים בהדרכת מגן ברושי.

תכנית הסקר הארכיאולוגי בצפון

הסקר ירוכז ע"י ד"ר יוחנן אהרוני, בשם האוניברסיטה העברית, החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה ומחלקת העתיקות הממשלתית ויבוצע ע"י פעילי הסקר במקומות השונים. בתכנית הפעולה נקבעו הכללים הבאים:

1. חבר שיבקש להצטרף לחבר הסוקרים בצפון, יודיע את רצונו למחלקת העתיקות ויציע את האיזור, שבו יבצע את הסקר.
2. הסוקר יקבל: (א) תעודה המאשרת את השתייכותו לפעילי הסקר הארכיאולוגי; (ב) מפה מפורטת עם רישום האיזור המיועד לסקר על ידו וסימון האתרים העתיקים הידועים בשמותיהם למקומותיהם; (ג) במידת האפשר כלים הנחוצים לפעולת הסקר.
3. במשך הזמן תוקם ספריה נודדת שתשמש את פעילי הסקר; כן נדאג לשיתוף פעולה אזורי ולסידורים ופגישות אזוריות שייערכו מזמן לזמן.

4. הסוקרים יגשו לביצוע הסקר באזורם בהתאם לכללים שנקבעו בכנס הנ"ל. בענין שאלות נוספות או פרטים יש לפנות למר אהרוני.
5. הסוקר ישלח למחלקת העתיקות דו"ח מפורט על כל אתר שנבדק על-ידו ויצרף אליו חרסים נבחרים מאתר זה. את החרסים יש לשלוח בתוך שקיות הנתונות בקופסה מיוחדת, שיסופקו לחברים ע"י המחלקה. את השם המדויק של האתר יש לרשום בעיפרון רגיל על פתקים, הנתונים בפנים השקית ומחוצה לה.
6. החרסים ימויגו, יירשמו, יצוירו ויצולמו במחלקת העתיקות, והחרסים הרשומים ישארו בארכיון מרכזי. ראוי שהחברים ישלחו כפלים (דופליקאטים), שיוחזרו לידיהם ממויגים לפי תקופותיהם.
7. לאחר שייסיים הסוקר את מלאכת הסקר של אתרים אחדים, ייקבע ביקור משותף של הסוקר והמדריך לפחות בחלק מהם. לפי הצורך יישלח למקום גם צלם ומודד מטעם המחלקה.
8. כשיסיימו הסקר של משבצת מסוימת, תימסר סקירה ראשונה לדפוס בידיעות החברה או בעלון מחלקת העתיקות, שייקראו עליה שם הסוקר ושם המדריך.
9. עם סיום הסקר של איזור מסוים יצא דו"ח הסקר בצורת ספר, שבו ייקרא כל פרק על שם מבצעו. הודעה על הכללים הללו נשלחה בצורת חוזר לכל פעילי הסקר.
- 42 חברים בני 38 יישובים הביעו את נכונותם להצטרף לחבר הסוקרים, ואלה שמות היישובים: אילון, אילת השחר, אלומות, אפק, בית אלפא, בית העמק, בית השטה, בית זרע, בית קשת, ברעם, גלעד, גנוסר, גשר, גשר הזיו, דפנה, הזורע, חולתה, חיפה-מפרץ, חיפה-כרמל, חניתה, חפציבה, יסעור, יפתח, כפר גלעדי, כפר יהושע, מעין-ברוך, מעליא, משמר העמק, סאסא, אילניה (חות סג'רה), סער, עין הנציב, עין השופט, עכו, פרוד, ראש הנקרה, רמת השופט, שדה אליהו.
- כל אחד מן הסוקרים קיבל מפה מדויקת עם רישום האחרים העתיקים הידועים וגבולות אזורו. אזורים אלה מקיפים כשני שלישים מן השטה, המשתרע מנחל עירון ועמק בית שאן בדרום ועד גבול המדינה בצפון. עד כה נתקבלו משלוחי חרסים מ-11 מקומות. החרסים נרשמו במחלקת העתיקות וקצתם כבר הוחזרו לסוקרים בצירוף תיאור כל חרס והגדרתו לתקופתו.
- על ידו של ד"ר י. אהרוני, מרכז הסקר, מסייע מר י. לוי, תלמיד האוניברסיטה העברית.

" מ ב צ ע מ צ ד ה "

בטבת תשט"ו (דצמבר 1954) החליט הוועד המדעי לקידום המחקר הארכיאולוגי בישראל בנשיאותו של שר החינוך לשגר משלחת למצדה, שבה ישתתפו האוניברסיטה העברית, מחלקת העתיקות הממשלתית והחברה לחקירת א"י ועתיקותיה. בראש המשלחת הועמדו ה"ה מ. אבי-יונה, ד"ר נ. אביגד וד"ר י. אהרוני; אליהם צורפו הארדיכל ע. דוניבסקי ומר שמריה גוטמן מנען. כמרכז הפעולות נתמנה מר י. אבירם. על המשלחת הוטל: (א) למדוד את השרידים הנראים לעין ולברר את תוכניה.

תיהם; (ב) לערוך בדיקות קטנות לשם קביעת עומק המצבר שיש לנקותו בשעת החפירה; (ג) לעמוד על טבעם של המבנים שבראש הצוק מצד צפון שנתגלו ע"י מר ש. גוטמן והקבוצה שפעלה בהדרכתו.

במשלחת השתתפו 25—30 איש, והיא כללה מלבד הנוכחים לעיל עוד ארדיק, מודד, צלם, קבוצת תלמידים מהאוניברסיטה ומתנדבים מהמשקים. הסקר נמשך מיום כ"ד באדר עד ו' בניסן (18—29 במאוס). צבא הגנה לישראל סייע בביצועו של הסקר, לפי הוראות הרמטכ"ל רב־אלוף משה דיין. הצבא הקים מחנה־בסיס לרגלי הצוק, חידש את קו "שביל הנחש" העתיק העולה לצוק מהמזרח, והחזיק מחנה בראש הצוק. תודת המשלחת נתונה לכל הגורמים הצבאיים, ובמיוחד לטרן מגן, מפקד המבצע, ולקבוצת נח"ל שהשתתפה בפועל בחפירות. בזמן הסקר נמדדו כל הבניינים שעל פסגת ההר ונמצא שהתוכניות שנעשו ע"י המלומד הגרמני א. שולטן בשנת 1932 אינן נאמנות עם המציאות. הוכנו תוכניות חדשות ומדויקות.

הוברר ע"י חפירות־נסיון, שבבנינים אלה מכסה כנראה שכבה של 0.50—1.00 מטר על שרידים רבי־עניין של מבנים מטיחים ומעוטרים בסגנון תקופתו של הורדוס.

בשעת פעולת הסקר הוחלט לא להסתפק בבדיקות־נסיון אלא לברר בירור יסודי את המבנים שבצפון הצוק. מתוך הבדיקות עלתה הסברה, שהמבנים שבראש הצוק הצפוני ובשתי טיראסות שמתחתיו כוללים: בית מגורים בסגנון הלניסטי (מימי החשמונאים?), ובו שלושה חדרים קטנים מוקפים פרוודור, ועוד ששה חדרים מרופפים פסיפס. הפסיפסים שחורים־לבנים, והם הקדומים ביותר שנתגלו עד עכשו בארץ; לבית זה היו עמודים בסגנון יוני.

בתקופה מאוחרת יותר (כנראה בימי הורדוס) נבנה קיר תומך עבה לבית זה בצד הדרומי ונוספה מעל לקצתו של הבית קומה עליונה בסגנון קורינתי. לפני החומה הסומכת נמצא ספסל ולידו ציורים חרותים בקיר (גראפיטי) המתארים מבנה מבוצר מוקף עצי־דקל. לפני הספסל נמצאו גלעיני תמרים, שרידי חומר אורגני (לחם?), מלח, סוליות, עור, בדים. לפני בית זה נמצאת מרפסת נרחבת בצורת חצי־עגול. מראש הצוק נמשכו טורי־מדרגות של עץ ואבן לטיראסה הנמוכה מסוג ב־20 מטר בקירוב. מדרגות אלה נחצבו בסלע ולא נראו לעין מבחוץ. על הטיראסה העליונה נמצא מבנה בנוי שני קירות עגולים חד־מרכזיים. טבעו של מבנה זה עדיין לא נתברר.

ממבנה זה נמשכו מדרגות מהסוג הנ"ל 14 מ' בקירוב לטיראסה שניה שבצוק המוקפת מתלולים מכל צד. במפלס זה נבנה אולם שרוחבו 9 מ', והוא מוקף עמודים שגובהם 4 מ'. עמודים אלה בנויים מחוליות אבן־חול מטיחות ומהרצות. כותרות העמודים עשויות בסגנון הקורינתי. בפניות הדרומיות של האולם עמדו אומנות עבה מטיחות מעוטרות בדמוי נדבכי אבנים המסותרות בסגנון הידואני. על אחת האמנות נחרתה כתובת קצרה ביוונית, כנראה שמו של חייל רומי. במעקה שבין העמודים בבית זה נתגלו ציורים משוחים בצבע, בדגמים הנדסיים, או חקיי לוחות שיש.

בנין זה היה מוקף פרוזדורים רחבים הבנויים על מרתפים קמורים שקצתם נהרסו וקצתם עוד לא נבדקו. למרתפים אלה נמשכו מדרגות מצד מזרח. מסתבר שמבנים אלה בשלושת המפלסים הם מארמונו של הורדוס הנזכר בתיאור מבצר מצדה בספר השביעי של "מלחמות היהודים" ליוסף בן־מתתיהו. תיאור המקום והמעבר הסמוי שעלה לראש הצוק, וכן כמה פרטים אחרים (אמנם לא כולם) זהים עם התיאור שבמלחמות. ברור שזה שריד מימי תקופתו של המלך הורדוס. בכל שטח החפירה נמצאו סימני שריפה עצומה המעידה על הסיום הדראמתי של מצור מצדה בשנת 73.

תוצאות הסקר מראות על האפשרויות הרבות הצפונות בשרידי מבצר מצדה, ובודאי יתגלו כשתיערך חפירה בקנה מידה גדול. דוחות מפורטים בצירוף תמונות יתפרסמו בחוברת הבאה של "ידיעות" שתצא לאור לקראת הכינוס האחד־עשר לידיעת הארץ.

הטיול לעין־גדי ומצדה

עם סיומו של "מבצע מצדה" ערכה החברה לחקירת ארץ־ישראל טיול של חברה לעין־גדי ומצדה בימים ד—ה בניסן תשט"ו. בטיול השתתפו למעלה מ־150 איש מכל קצות הארץ והוא הודרך על ידי ד"ר ז. וילנאי בסיועו של מר מגן ברושי. ביום הראשון של הטיול ביקרו המשתתפים בסדום ובעין־גדי ולנו תחת כפת השמים למרגלות מצדה. בו בערב ירד חבר המשלחת הארכיאולוגית מר שמריה גוטמן מעל המצדה וסיפר מסביב למדורה על מהות "מבצע מצדה" ותולדותיו. למחרת בבוקר השכם, לפני עלות השחר עלו המטיילים בשביל הנחש למרומי מצדה. במקום התחלקו המשתתפים לקבוצות ושמעו דברי הסבר מפי המשלחת במקום, מר אבייונה, ד"ר אביגד, ד"ר אהרוני ואחרים. בערב חזרו המשתתפים למקומותיהם ששם מלאים רשמים וחוויות עמוקות מסיור זה.

מסיבת מצדה בבית הנשיא

בי"ט בסיון תשט"ו ערך הועד המנהל בבית הנשיא מסיבה מוקדשת לסקר במצדה. במסיבה השתתפו למעלה ממאה איש, חברי המשלחת, חברי הועד והמועצה של החברה ומוזמנים שונים. את המסיבה פתח פרופ' ל. א. מאיר, נשיא החברה בהביעו דברי תודה לכב' הנשיא ורעייתו על שהואילו להעמיד לרשות החברה את ביתם למסיבת מצדה. חברי המשלחת מסרו סקירות קצרות על הסקר לפי הסדר הבא.

מצדה בימי קדם	—	מ. אבייונה
אספקת המים במצדה	—	ש. גוטמן
תכניות הבנייה במצדה	—	ע. דוניבסקי
בארמונו של הורדוס	—	נ. אביגד
המבנה החשמונאי	—	מ. אבייונה
המטילה לראש ההר	—	י. אהרוני

תכניותינו לעתיד	—	י. אבירם
דבר הנשיא	—	
דברי סיום	—	ב. מזר

דברי הסבר לתמונות האור נאמרו ע"י מ. אביריונה והסקירות היו מלוות מפות, צילומים ותרשימים. כמו כן הודגמו כמה מן הממצאים מזמן החפירה. כבוד הנשיא עמד בדבריו על היהוד שבמפעל זה ועל הצורך להמשיך בחפירות, מר אבירם הציע להקים גוף צבורי-ממשלתי אשר ידאג לעתיד המפעל. פרופ' מזר עמד בדברי הסיום שלו על הערך המדעי של המפעל ועל החוויה העצומה של כל מי שזכה לבקר במקום ולראות את התגליות בעיניו.

ר' ישעיהו פרס ז"ל

עם חתימת החוברת הגיעתנו הידיעה המעציבה על פטירתו של ר' ישעיהו פרס ז"ל ממייסדיה וראשיה של החברה לחקירת א"י ועתיקותיה. הועד המנהל מתאבל על האבירה ומשתתף בצער המשפחה. דברי הערכה על פעולתו יבואו בחוברת הבאה.

תקוני טעויות

שנה י"ח, חוברת ג—ד ע' 236. מקרא: במקום שונים צ"ל מוסלמים סוניים. בע' 241, שורה 2 במקום כפר יונה צ"ל כפר כנה.

בחוברת זאת:

במאמרו של מנחם הרן, בעמ' 61, נתחלף סדר השורות. השורה ה-6 מלמעלה צריכה להקדים את השורה ה-5.
בעמ' 68, הערה 5, במקום 19 צ"ל 1914.